

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут економіки

(інститут)

Фінансово-економічний факультет

(факультет)

Кафедра туризму та економіки підприємства

(повна назва)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

(бакалавра, магістра)

студента Іващенко Ігоря Миколайовича

(П І Б)

академічної групи 242м-22-2

(шифр)

спеціальності 242 Туризм

(код і назва спеціальності)

за освітньо-професійною програмою «Туристична діяльність»

(офіційна назва)

на тему «Збалансоване функціонування регіонального туристичного комплексу»

(назва за наказом ректора)

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		Рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	Белобородова М.В.			
розділів:				
1. Теоретичний	Белобородова М.В.			
2. Дослідницький	Белобородова М.В.			
3. Проєктний	Белобородова М.В.			
Рецензент	Шинкаренко Н.В.			
Нормоконтролер	Безугла Л.С.			

Дніпро
2024

ЗАТВЕРДЖЕНО:
 завідувач кафедри туризму та
 економіки підприємства
 (повна назва)
 _____ Л.С. БЕЗУГЛА
 (підпис) (прізвище, ініціали)
 «__» _____ року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
ступеня магістр
 (бакалавра, магістра)

студенту Іващенко І.М. академічної групи 242М-22-2
 (прізвище та ініціали) (шифр)
 спеціальності 242 Туризм
 (код і назва спеціальності)
 за освітньо-професійною програмою «Туристична діяльність»
 (офіційна назва)

на тему «Збалансоване функціонування регіонального туристичного комплексу»

затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» від 06 листопада 2023 р. № 1353-с

Розділ	Зміст	Термін виконання
Теоретичний	Теоретичні засади функціонування регіональних туристичних комплексів в умовах збалансованого розвитку	27.10.2023 р.
Дослідницький	Діагностика регіональної туристичної системи на прикладі Дніпропетровської області	24.11.2023 р.
Проектний	Стратегічні напрями збалансованого функціонування регіонального туристичного комплексу	29.12.2023 р.
Оформлення кваліфікаційної роботи магістра		16.01.2024 р.

Завдання видано _____
 (підпис керівника)

Белобородова М.В.
 (прізвище, ініціали)

Дата видачі 02.10.2023 р.

Дата подання до екзаменаційної комісії 19.01.2024 р.

Прийнято до виконання _____
 (підпис студента)

Іващенко І.М.
 (прізвище, ініціали)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка: с. 89, рис. 16, табл. 18, 53 використаних літературних джерел.

В кваліфікаційній роботі вирішено комплексне наукове завдання, яке полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні основ збалансованого розвитку туристичного комплексу регіону на прикладі Дніпропетровської області. На основі досліджень, виконаних у кваліфікаційній роботі, виявлено шляхи реалізації туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Запропонована система оцінки збалансованого розвитку регіонального туристичного комплексу, яка, окрім географічної диференціації території, дозволяє параметризувати весь процес управління розвитком туризму від постановки цілей до розробки стратегії та моніторингу реалізації регіональних стратегічних програм.

Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування основ збалансованого розвитку туристичного комплексу регіону на прикладі Дніпропетровської області.

Об'єктом дослідження є процес збалансованого управління регіональним туристичним комплексом на прикладі Дніпропетровської області.

У роботі використано такі методи досліджень: критичний аналіз, порівняльний аналіз, ситуаційний підхід, коефіцієнтний метод, факторний аналіз, метод структурно-логічного узагальнення, метод статистичних групувань, графічний метод.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК, РЕГІОНАЛЬНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС, ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД, ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА, СТРАТЕГІЯ, ТУРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ, РАЙОН.

PAPER

Explanatory note: p. 89, fig. 16, tab. 18, 53 sources.

A complex scientific task, which consists in the theoretical and methodological substantiation of the foundations of the balanced development of the tourist complex of the region on the example of the Dnipropetrovsk region, was solved in the qualification research. Based on research carried out in the qualification work, ways of realizing the tourist and recreational potential of the region have been identified.

The proposed system for evaluating the balanced development of the regional tourist complex, which, in addition to the geographical differentiation of the territory, allows parameterizing the entire process of managing the development of tourism, from setting goals to developing a strategy and monitoring the implementation of regional strategic programs.

The purpose of the study is the theoretical and methodological substantiation of the foundations of the balanced development of the tourist complex of the region on the example of the Dnipropetrovsk region.

The object of the study is the process of balanced management of the regional tourist complex on the example of the Dnipropetrovsk region.

The following research methods were used in the work: critical analysis, comparative analysis, situational approach, coefficient method, factor analysis, method of structural-logical generalization, method of statistical grouping, graphic method.

KEY WORDS: BALANCED DEVELOPMENT, REGIONAL TOURIST COMPLEX, NATURE AND PRESERVE FUND, TOURIST INFRASTRUCTURE, STRATEGY, TOURIST ATTRACTION, DISTRICT.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ В УМОВАХ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ	10
1.1 Підходи до визначення поняття «збалансований розвиток туризму» у взаємозв'язку з особливостями територіального розвитку	10
1.2 Екологізація транспортного забезпечення як елемент збалансованого розвитку регіональних туристичних систем	21
1.3 Міжнародний та вітчизняний досвід забезпечення збалансованого розвитку туристичної сфери	30
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	42
2.1 Стан та оцінка природного та культурного потенціалу регіону в розрізі адміністративних районів	42
2.2 Аналіз екологічних факторів моніторингу якості довкілля в регіоні	51
2.3 Дослідження споживчих факторів регіональної туристичної привабливості	56
2.4 Інфраструктурне забезпечення туристичної діяльності в Дніпропетровській області	62
Висновки до розділу 2	66
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗБАЛАНСОВАНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ	69
3.1 Удосконалення системи збалансованих показників як інструмент екологічного проектування регіональної туристично-рекреаційної системи	69
3.2 Рекомендації щодо збалансованого управління регіональною туристично-рекреаційною системою на засадах сталого розвитку	80
Висновки до розділу 3	86
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність теми кваліфікаційної роботи. Туризм як галузь економіки дозволяє вирішити широке коло питань соціально-економічного характеру: збільшення зайнятості населення, стимулювання підприємницької діяльності, зростання доходів населення і, як наслідок, збільшення доходної частини бюджету регіону. Однак туризм не є життєво важливою потребою людини, необхідність у подорожі виникає за певних умов, пов'язаних насамперед із рівнем доходів, політичною обстановкою, культурними традиціями тощо.

Туристична галузь, на відміну від ряду інших галузей народного господарства, переважно залежить від наявності природних, культурних, історичних ресурсів, що потребує пильної уваги до їх стану [3]. Кожен регіон України має туристичні території, які обумовлені, перш за все, природно-ресурсним потенціалом та умовами його освоєння. Популярність більшості туристських регіонів ґрунтується на чистоті навколишнього середовища і самобутності місцевої культури, тому дотримання принципів сталого розвитку має призвести до раціонального розвитку туристичного бізнесу. Зараз, в умовах стратегічного планування повоєнного відновлення України, питання сталого розвитку туризму в регіонах стають особливо актуальними, адже ми маємо унікальний шанс забезпечити подальший збалансований розвиток порушених внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну природних та соціально-економічних систем. Особливо перспективним напрямом наразі стає необхідність стратегічного забезпечення сталого розвитку природо-орієнтованого туризму на територіях без вираженої туристської привабливості.

В даний час практично будь-яка територія має потенційну можливість бути популярною туристичною дестинацією, за умови відповідного керування туристським потенціалом. Але реально лише невелика частина українських територій раціонально використовують існуючі туристські можливості,

ресурсні переваги. Багато територій мають низьку туристичну привабливість, при цьому основними причинами такого нестійкого стану розвитку сфери туризму є не сама відсутність примітних об'єктів туристського показу, а неефективне використання наявного туристського потенціалу.

Все зазначене лише підкреслює необхідність пошуку нових підходів до комплексного забезпечення збалансованого розвитку регіонального туристичного комплексу, що в рамках даного дослідження виконано на прикладі Дніпропетровської області в межах її найбільш туристично привабливих адміністративних районів.

Проблеми збалансованого розвитку туристичної сфери відображені у наукових роботах зарубіжних та вітчизняних авторів, таких як: Осітнянко Д. О. та Примак Т. Ю. [27], Richardson R. [49]. Слід відзначити також дослідження Лебедева І. В. [19], яке наголошує на важливості сталого розвитку туризму як фактору розвитку людського потенціалу. Екологічні аспекти розвитку туризму досліджені в роботі Михайлюк І. [20].

Ряд вчених проводили дослідження щодо оцінювання туристичного потенціалу окремих регіонів, як, наприклад, Барвінок Н. [2], щодо деяких громад Кіровоградської області, Юхновська Ю. [47], щодо Запорізької області, Машіка Г. [22] – стосовно Карпатського регіону, Осієвська Ю. [28], щодо сучасного стану і проблеми актуалізації культурної спадщини Кіровоградщини. Тим не менше, проблема сталого розвитку та максимально ефективного залучення природно-рекреаційного потенціалу територій із низьким та середнім рівнем туристичної привабливості залишається актуальною, що і зумовило вибір теми дослідження.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування основ збалансованого розвитку туристичного комплексу регіону на прикладі Дніпропетровської області.

Для досягнення поставленої мети в роботі були розв'язані наступні задачі:

- проаналізовано підходи до визначення поняття «збалансований

розвиток туризму» у взаємозв'язку з особливостями територіального розвитку України;

– визначено роль екологізації транспортного забезпечення як елементу збалансованого розвитку регіональних туристичних систем;

– узагальнено міжнародний та вітчизняний досвід забезпечення збалансованого розвитку туристичної сфери;

– досліджено стан природного та культурного потенціалу Дніпропетровської області в розрізі адміністративних районів;

– проведено аналіз споживчих факторів регіональної туристичної привабливості;

– обґрунтовано особливості інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності в Дніпропетровській області.

– запропоновано удосконалену систему збалансованих показників як інструмент екологічного проектування регіональної туристично-рекреаційної системи;

– наведено практичні рекомендації щодо збалансованого управління регіональною туристично-рекреаційною системою на засадах сталого розвитку

Об'єкт дослідження – процес збалансованого управління регіональним туристичним комплексом на прикладі Дніпропетровської області.

Методи дослідження. У процесі написання кваліфікаційної роботи були використані такі методи: критичний аналіз – при узагальненні підходів до визначення поняття «збалансований розвиток туризму»; порівняльний аналіз, ситуаційний підхід – для узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду збалансованого розвитку туристичної сфери; коефіцієнтний метод, факторний аналіз – при обґрунтуванні складових системи збалансованих показників як інструменту екологічного проектування регіональної туристично-рекреаційної системи, метод структурно-логічного узагальнення, статистичних групувань, графічний – для діагностики стану регіональної туристичної системи на прикладі Дніпропетровської області.

Наукові публікації. Основні результати, отримані в кваліфікаційній роботі, відображені у фаховій публікаціях:

3. Белобородова М.В., Іващенко І.М. Шляхи екологізації туристичного транспортного забезпечення. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті: Зб. наук. праць.* 2023. № 2 (83). С. 144-155. DOI 10.31375/2226-1915-2023-2-144-155

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовані на наступних міжнародних науково-практичних конференціях: «Виклики для туристичного бізнесу в Україні: європейська практика» (м. Львів, 4-5 травня, 2023 р.), «Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття», (м. Харків, 20–21 квітня 2023 р.).

Наукова новизна роботи полягає в комплексному обґрунтуванні складових оцінки туристичного потенціалу адміністративних районів Дніпропетровської області. На підставі даної оцінки автором запропоновано удосконалене районування для туристичних зон Дніпропетровської області, які мають найвищий атрактивний потенціал.

Структура та обсяг роботи. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 89 сторінках. Робота містить 18 таблиць та 16 рисунків, 4 додатки. Список використаних джерел включає 53 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ В УМОВАХ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

1.1 Підходи до визначення поняття «збалансований розвиток туризму» у взаємозв'язку з особливостями територіального розвитку

Найновіші світові тенденції розвитку туризму багато в чому визначаються концепцією сталості його розвитку. В даний час все більш очевидними стають питання, пов'язані з переходом сфери туризму на шлях сталого розвитку. Практика показала, що швидке та недостатньо контрольоване зростання туристичної сфери, яка ставить як одну з цілей швидке отримання економічної вигоди, багато в чому призводить до негативних наслідків, до шкоди навколишнього середовища та руйнування самої основи, яка контролює функціональність та успішність розвитку туризму.

Концептуальні положення щодо сталого розвитку туризму відповідно до постулатів сталого розвитку територіальних економічних систем, з'явилися як відповідь на «неприборкане зростання туристського сектора» та його впливу на туристські дестинації по всіх екологічних та соціальних аспектах [27]. Проблемне розуміння постулатів сталого розвитку в сучасних умовах ґрунтується на пошуку оптимального управління ресурсами за збереження основних властивостей навколишнього природного середовища.

Багаточисленні визначення поняття «сталий розвиток» свідчать про велику увагу до цієї проблеми. Особливий інтерес представляє визначення, яке наведено у дослідженнях Брундланда Х. Під сталим розвитком він розуміє такий розвиток, за якого задоволення сьогоденних потреб не несе ризику того факту, що потреба нових поколінь не буде задоволена. Основою даного визначення служать принципи справедливості у доступі різних поколінь для використання природних ресурсів [49].

Збалансований туризм – туризм, що задовольняє потреби сучасних туристів та місцевого населення і одночасно зберігає та збільшує можливості для майбутнього.

Збалансований розвиток туризму ґрунтується на можливості створити довгострокові умови з метою генерування як самого туризму, так і збереження природного ресурсного потенціалу, національних та історичних цінностей населення. Основна мета при цьому полягає у досягненні вищого соціально-економічного зростання за збереження екологічної чистоти, природних цінностей для наступних поколінь. Подібна концепція відповідає світовим тенденціям розвитку туризму, які визначають новий туристичний бренд щодо високої безпеки природних комплексів, що і є неодмінна умова сталого розвитку.

Концепція збалансованого туризму – це одна з найбільш молодих концепцій, спрямована на екологічно безпечний туризм. За своєю сутністю вона є приватним додатком до теорії стійкого розвитку, яка має на увазі інтегрування соціального, економічного та екологічного напрямів практичної діяльності. Дана концепція була розроблена наприкінці 80-х років минулого століття та стала базою в ідеях Конференції ООН з охорони навколишнього середовища. В межах конференції були підписані відповідні міжнародні документи, спрямовані на реалізацію постулатів сталого розвитку, безпосередньо спрямованих на практичну діяльність [1].

Відповідно до цієї концепції управління ресурсним потенціалом має бути спрямоване на задоволення економічних, соціальних та естетичних потреб, зберігаючи при цьому культурні цілісності, екологічна рівновага в природному середовищі, а також інноваційне сприйнятливості та різноманітність життєзабезпечуючих систем.

В даний час багато міст прагнуть стати центрами туризму, усвідомлюють важливість розвитку туризму як чинника економічного благополуччя. Саме соціально-економічні фактори виходять на перший план при формуванні різних програм розвитку туристичної галузі у містах, тоді як

роль туризму у міській культурі досліджена не повною мірою. Разом про те виявилася й інша тенденція - ряд міст і туристичних дестинацій, починають відчувати негативний вплив туризму, намагаються обмежити туристські потоки. Ця суперечливість також має бути теоретично осмислена.

Сучасність передбачає безперервну трансформацію сучасної культури та породжуваних нею явищ. На сьогоднішній день не залишаються непорушними ні межі субкультур, і навіть самої міської культури, ні рамки традиційних понять та наукових визначень. Зокрема, з'являються нові форми та види туризму, які відкривають перспективи для переосмислення ролі туристських практик у міській культурі.

Продукт стійкого туризму – це продукт, який функціонує відповідно до внутрішнього та зовнішнього природного середовища та суспільства, приносячи економічні вигоди, а не негативні наслідки у розвитку туристичної діяльності. Тому, можна зробити висновок, що найбільш стійкими є такі види туристичної діяльності, в яких сумарний позитивний ефект по екологічним, економічним та соціальним параметрам, проявляється найбільш яскраво.

У 1992 році в Ріо-де-Жанейро на Міжнародній конференції з навколишнього середовища та розвитку було прийнято міжнародний документ «Порядок денний XXI століття», який закріпив концепцію сталого розвитку як новий світогляд людства. У даному документі відзначені факти наявності численних свідчень про великий масив туристів, про те, що багато курортів втратили свою колишню славу, багато фактів знищення місцевих культур, проблемах транспортного обслуговування, зростаючими конфліктами між місцевим населенням та розвитком туризму. Тим не менш, у туристській сфері закладено великий потенціал, спрямований на суттєве покращення екології та соціально-економічної політики у багатьох територіальних утвореннях, і навіть у тих, де туристична привабливість знаходиться на найнижчому рівні. Стійкий розвиток туризму в подібних випадках може бути найважливішим інструментом територіального розвитку. Мова йде про заміну культури інтенсивного споживання на культуру

оптимального зростання, балансі економічних та екологічних факторів розвитку, знаходження загальних точок дотику між туристами та місцевим населенням, розподіл отриманої вигоди між усіма членами суспільства, включаючи найбільш неспроможні категорії населення.

У цьому документі визначено також стратегію створення найважливіших умов у бік сталого розвитку сфери туризму. При цьому важлива роль приділяється співробітництву між державними органами влади, підприємствами економічної сфери діяльності та туристськими організаціями, зроблений акцент на переваги «стійкого туризму» щодо «екологічного туризму».

Таким чином, стійкий туризм ґрунтується на позитивному сумарному балансі впливу туризму за соціально-культурними, екологічними та економічними характеристиками, а також позитивному впливу один на одного туристів та місцевої спільноти.

Стойкий розвиток туризму пов'язаний із наявністю на території природного середовища (стан екології, різноманітність флори та фауни, унікальні природні об'єкти), культурно-історичної спадщини.

Основна відмінність моделей традиційної та збалансованої форм туризму наведено в табл. 1.1.

Основний зміст їх особливостей полягає в одержанні частини вигод при стійкому розвитку туризму, які треба направити на вдосконалення ресурсного потенціалу та якісне покращення технологій під час виробництва самих послуг.

Туристи, прибуваючи на приймаючу територію, є її гостями, тому їх дії повинні відповідати поведінці, що визначається природним середовищем та культурними звичаями, не проводячи економічного, соціального та культурного порівняння. У цьому багато в чому може допомогти попередня інформація, пов'язана з:

– звичаями, традиціями та релігійною діяльністю місцевих мешканців, їх заборонами та святинями;

– художніми, археологічними та культурними цінностями, фауною, флорою та іншими природними ресурсами територіального утворення, що знаходяться під захистом та охороною.

Таблиця 1.1 – Відмінності моделей традиційної та збалансованої форм туризму

Фактори порівняння	Збалансовані форми туризму	Традиційні форми туризму
Залучення туристів	Обсяги надання туристичних послуг узгоджуються із соціально-економічними та екологічними можливостями територій на основі оцінювання їхньої рекреаційної ємності. Саме екологічні можливості території визначають форми туристичної діяльності	Туристична діяльність зорієнтована на постійне збільшення туристичних потоків. Обсяги надання туристичних послуг обмежуються виключно ємністю матеріально-технічної бази
Поведінка туристів	Відвідувачі під час свого перебування слідує певній моделі поведінки відповідно до культури відвідуваної території та згідно із власною екологічною свідомістю, що дозволяє уникнути шкоди природним ресурсам	Туристи привносять власний усталений спосіб життя, звички та поведінку на територію відпочинку
Ставлення до природи	Для туристів важлива сама цінність існування та збереження природних об'єктів, а не їхня споживча цінність	Домінує споживче ставлення туристів до природних об'єктів

Джерело: складено автором

Класифікацію факторів, що впливають на сталий розвиток туризму території, пропонується розглянути за такими ознаками:

- місце формування факторів (щодо територіального утворення);
- способи прояву факторів;
- ієрархічність факторів;
- значимість впливу факторів.

За місцем формування розрізняються фактори зовнішнього та внутрішнього (по відношенню до території) середовища. На стійкість туристичної діяльності території впливає значна кількість факторів

зовнішнього (по відношенню до території) середовища і всередині територіального середовища. Причому це вплив може мати як позитивний, так і негативний характер, підвищуючи або знижуючи стійкість розвитку туризму території.

До регульованих факторів зовнішнього (стосовно конкретної території) середовища, відносяться: політична, економічна, екологічна, санітарно-гігієнічна обстановка; рівень регулюючого, правового та бюджетного забезпечення туристичної діяльності; туристський імідж країни; інвестиційна привабливість об'єктів туристської інфраструктури та ряд інших факторів.

До регульованих усередині територіальних факторів, що впливають на стійкість розвитку туризму, відносяться: якість роботи підприємств туристичної індустрії та сервісної інфраструктури, рівень розвитку туристичної інфраструктури, соціально-політична, криміногенна, екологічна обстановка території, ефективність використання ресурсної бази, якість управлінських рішень у сфері туризму та низка інших факторів.

Процес впливу та взаємовпливу територіальних, зовнішніх по відношенню до територіального утворення факторів носить не лінійний характер, а самі фактори схильні до ефекту взаємодії і можуть виявлятися в ослабленій або посиленій формі, носити як позитивний, так і негативний характер, надавати прямий або непрямий вплив.

За способом прояву фактори поділяються на ті, що виявляються тільки з участю людини, при взаємодії людини та природи, тільки внаслідок дії сил природи.

Аналіз стійкості туристичної діяльності території на сучасному етапі багато в чому утруднений тим, що не розроблені моделі функціонування туризму стосовно територій, що різняться рівнем туристичної привабливості.

За ієрархічності фактори можна поділити на первинні (головні, факторні) та вторинні (результативні). Відповідно до законодавства у сфері туризму в Україні туристська діяльність - це туроператорська, турагентська та «інша» діяльність. Правом формування, просування та реалізації

туристичного продукту наділені виключно туристські організації, які доцільно зарахувати до первинних чинників. Діяльність підприємств туристичної індустрії та «інша» діяльність з організації подорожей, пропонується розглядати як вторинну (результативну) діяльність, що пов'язана з діяльністю туристських організацій.

Значимість впливу регульованих факторів на стійкість туристичної діяльності пропонується оцінити за такими критеріями:

- рівень державного регулювання туристичної діяльності;
- рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- якість туристських ресурсів;
- рівень туристичної привабливості території.

До теперішнього часу використання стійкого туризму пов'язане з реалізацією великого комплексу міжнародних програм. До таких програм можна зарахувати програму, пов'язану з комплексним управлінням прибережними зонами (Integrated Coastal Zone Management). Цій програмі надано статус кодексу, у зв'язку з чим вона набула широкого поширення у більшості європейських країн, реалізується в Америці, та отримала актуальність й в Україні. Програма спрямована на вивчення морських узбереж, як значних ділянок біосфери, що передбачають інтенсивну соціально - економічну діяльність людини і, насамперед, розвиток туризму. Мета цього програмного документа передбачає вміння співіснувати у балансі з природою морських узбереж, навчитися управляти ними, враховуючи специфічні соціально-природні умови морських узбереж, які дуже привабливі для діяльності людини.

Туризм - явище з одного боку молоде, так як масового характеру він набув лише в другій половині ХХ століття, а з іншого - має глибоке історичне коріння в практиках подорожей стародавніх часів.

Туризм - це багатоаспектний феномен, про що свідчить різноманіття його визначень. Якись їх трактуються як вид спорту, чи як вид активного відпочинку, здійснюваного з метою зміцнення здоров'я та фізичного розвитку

(визначення ЮНЕСКО 1954 р.), і навіть з пізнавальними цілями (визначення WTO). Туризм можна розглядати як форма дозвілля, вид комунікації, форма релаксації тощо. Крім того, туризм є соціально - економічною системою зі складною організацією, власною структурою, органами управління, різноманіттям внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Нарешті, туризм є видом бізнесу, що розвивається як відповідно до загальних законів бізнес - сфери, так і схильного до впливу низки специфічних чинників.

Всесвітньою туристичною організацією визначено, що стійкий розвиток туризму залежить багато в чому від «норм та практики управління», які застосовуються практично до більшості видів туризму, включаючи активні форми туризму та його сегменти. Принципи сталого розвитку безпосередньо пов'язані з охороною навколишнього середовища, економічними та соціально-культурними напрямками, а також інноваційними технологіями, що посилюють ефективність розвитку туризму при відповідному їх балансі, переслідуючи при цьому мету гарантування довготривалої стійкості туризму. Стійкі форми туризму повинні зберігати високі рівні задоволеності туристів у якісному обслуговуванні, використовуючи при цьому багатоаспектні потреби туристів, підвищувати їх поінформованість про стійкі результати, пов'язаних із відвідуванням приймаючої території.

Таким чином, стійкі аспекти у розвитку туризму спрямовані на (рис. 1.1):

- забезпечення оптимальності використання природних ресурсів, складових основу у розвитку більшості видів туризму, здійснюючи підтримку основних екологічних процесів, зберігаючи при цьому багатство природної спадщини та біологічної різноманітності;

- повага специфіки та особливостей соціально-культурного розвитку приймаючої території, збереження властивих їм специфічних та традиційних звичаїв;

- забезпечення тривалого функціонування процесів розвитку економіки території, включаючи вигоду всіх учасників, які зацікавлені у спільній співпраці щодо забезпечення отримання доходів та соціальних послуг;

– облік факторів, що забезпечують туристичну привабливість територій.

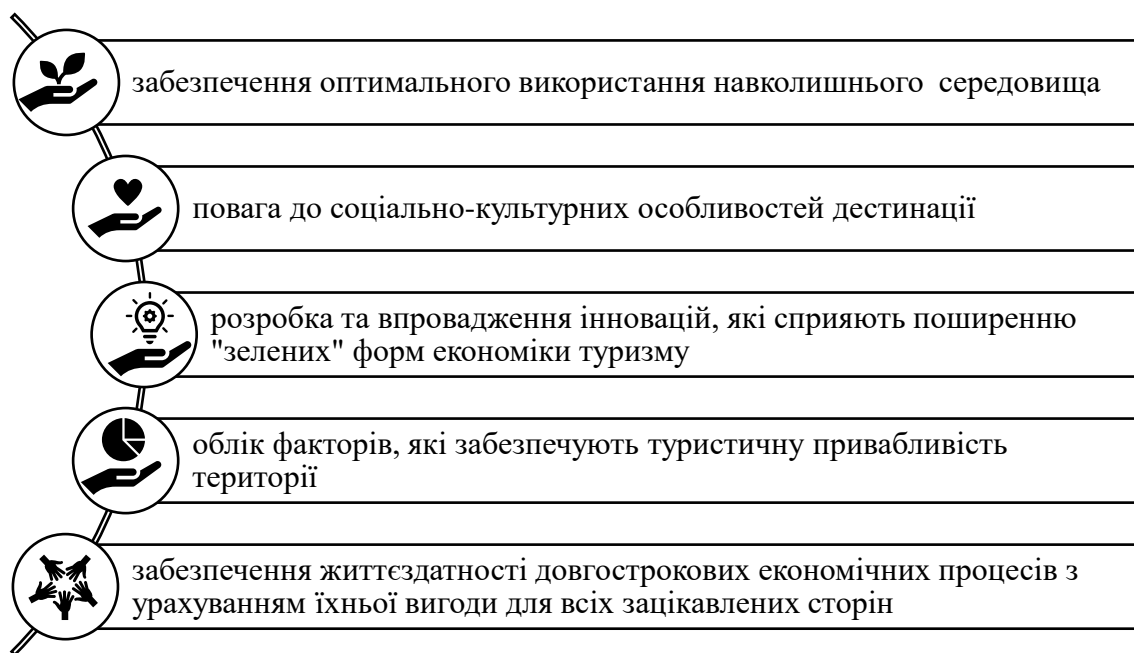

Рисунок 1.1 – Чинники забезпечення збалансованого розвитку туризму

Джерело: узагальнено автором на основі [28; 50].

У туристично-рекреаційних системах та просторах більшість змін відбувається на основі ініціативи туристів та рекреантів, які постійно вишукують незвичайні та нестандартні види подорожей. Інформованість бажаючих подорожувати призводить до стимулювання туристського бізнесу, впровадження інновацій та вдосконалення своїх дій, залежно від позиціонування туристів у природному середовищі. У цьому напрямі діяльності, багато продуктів і послуг, де інноваційні процеси є основою, існують ще ніші в туристському просторі, наприклад, природно-орієнтований туризм у всіх його існуючих формах. Тому для туристської сфери завдання, пов'язане із збільшенням рентабельності, привабливості та конкурентоспроможності туристичних територій, які використовують інноваційні технології у виробництві туристського продукту, є дуже важкою.

Сучасний етап соціального та економічного розвитку територіальних утворень передбачає відповідні механізми та інструменти, спрямовані на керування стійкими формами розвитку туризму, що є складовим елементом

організаційної та філософської культури, які задіяні в якісному та оптимальному обслуговуванні туристів. У подібних умовах формування ефективних механізмів та інструментів управління сталим розвитком туризму та його сегментів носить статус комплексності та багатоваріантності, що включають в себе створення сучасних концепцій, стратегій та програм сталого розвитку більшості територіальних систем. У зв'язку з цим, управління стійким розвитком туризму може включати такі етапи управління.

Перший етап передбачає формування комплексу цілей, ранжованих за ступенем впливу на туристичний потенціал та інфраструктуру територій, спрямованих на досягнення стійкого розвитку. При здійсненні ранжування цілей впливу виникає ряд складнощів та проблем щодо статистичної бази та методичного інструментарію з оцінки сталого розвитку туризму та сумісності показників у цій оцінці, точності у встановленні їх фактичних значень, чіткості у структурі цільових індикаторів та ступеня їх впливу на соціально-економічний та екологічний розвиток туристських територій, які мають різний рівень туристської привабливості.

Другий етап спрямований на розробку методів та способів, спрямованих для досягнення поставленої мети. Тут необхідно оцінити наявні ресурси, з точки зору їх кількості та якості, які будуть націлені на забезпечення умов сталого розвитку туризму певних територій. Процес формування висновку експертів з цих проблем безпосередньо пов'язаний із розробкою відповідних інструментів досягнення поставленої мети.

Необхідність застосування інноваційної складової у концепції сталого розвитку туризму обумовлено часто недостатньо високими темпами зростання туристичної сфери, а також низькими значеннями показників та індикаторів розвитку туристичної сфери в порівнянні з міжнародним розвитком. Основними причинами такої ситуації можна пояснити наступними моментами:

- нестабільністю проведення політики у сфері бюджету та податків;

- недостатністю опрацювання нормативно - правової документації у туристичній сфері;
- невідповідністю ціни та якості туристичного обслуговування;
- слабкістю розвитку інфраструктури туризму у певних територіальних утвореннях;
- недостатністю уваги з боку держави до процесів створення позитивного брендингу туристських продуктів та підвищення їх конкурентоспроможності та привабливості та ряд інших.

Безумовним є той факт, що стійкий розвиток туристської сфери має стати стратегічним завданням, відповідно, що передбачає активну роль інноваційної складової з її можливостями для розвитку туризму територіальних утворень. Адже лише інноваціям належить найважливіша роль підвищення конкурентоспроможності в усіх сферах діяльності, включаючи і туризм.

Сфера туризму не тільки виробляє в наслідок своєї діяльності нові продукти чи послуги, вона так само «продукує» інновації, які вже запроваджені в інших сферах та видах діяльності. Наприклад, ряд розробок у галузі комунікацій та інформаційних технологій успішно застосовуються в готельному бізнесі туристичних агентств, транспортних компаніях. Формування туристичного продукту, процеси обслуговування туристичних груп, проблеми бронювання квитків на туристські поїздки – все це вже є якісно новим рівнем у застосуванні нових розробок у сфері інформаційно - технологічних процесів.

Одним з найважливіших факторів, які впливають безпосередньо на інноваційні можливості туристично-рекреаційної системи, є наявність необхідного комплексу ресурсного потенціалу, його якість, структурні компоненти в їх збалансованості та раціональності використання. Якісне вдосконалення туристичного потенціалу здатне наростити ресурсну складову не збільшуючи при цьому обсяги застосовуваних ресурсів [17]. Основними

напрямами реалізації інновацій в туристській сфері, можуть бути зумовлені наступним:

- впровадженням нового об'єднаного туристичного продукту, наданням нових видів готельного обслуговування тощо;
- застосуванням нових технологій у туристському бізнесі;
- використанням нових ресурсів, спрямованих на гармонізацію туристичного та екскурсійного бізнесу;
- застосуванням нових технологій в організації бізнес-процесів;
- відкриттям нових напрямків та нових можливостей у просуванні та збуті туристичного продукту територіальних утворень, що зумовлено специфічністю туристичних послуг територій.

1.2 Екологізація транспортного забезпечення як елемент збалансованого розвитку регіональних туристичних систем

Розвинута транспортна інфраструктура є однією з основ для повноцінного функціонування туристичної галузі будь-якої сучасної країни. В свою чергу туризм, як сектор економіки, має базуватись на принципах сталості, тобто приділяти увагу питанням захисту екосистем від шкідливого впливу туристичної діяльності та технологій, що використовуються в процесі обслуговування подорожуючих, а також гармонізувати природокористування з урахуванням інтересів місцевих громад та майбутніх поколінь. Оскільки транспортні перевезення часто є одними з ключових послуг, що надаються у складі туристичного продукту, все більшої уваги потребує питання екологічності транспорту та мінімізації його шкідливого впливу на довкілля. Актуальності даній проблемі додає і курс України на вступ до Європейського Союзу, де захистом екосистем опікуються не лише активна громадськість, а й державні інституції.

Над питаннями екологізації транспортного забезпечення працювати як вітчизняні, так і міжнародні автори, зокрема: В.О. Хрутьба, О.В. Спасіченко,

В.І. Грищук та Л.М. Старинець розглядали впровадження концепції сталого розвитку в транспортній системі [1]; Г.І. Гапоненко, О.В. Євтушенко та І.М. Шамара аналізували перспективи екологізації туризму в Україні [2]; О. Чернишова, І. Петренко та П. Вишебаба досліджували сучасні еколого-транспортні проблеми нашої країни [3]. Окрім того, інноваційному розвитку туристичної галузі, в т. ч. і транспортним аспектам, присвячено роботи О. Давидової [4], а також Ю.Я. Опанащука, Т.О. Колісниченко, А.М. Вергун [5]. Проте існує потреба в подальшому дослідженні даних питань, зокрема, вивчення світового досвіду екологічних інновацій на транспорті як шляху мінімізації негативного впливу туристичної діяльності на довкілля.

В 2021 р. в Україні за пасажирообігом найпопулярнішими видами транспорту були:

- автомобільний – 18 763,5 млн. пас. км.;
- авіаційний – 18 729,7 млн. пас. км.;
- залізничний – 15 709 млн. пас. км. [6].

Звісно, що після повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну ситуація докорінно змінилась, що, безумовно, знайде своє відображення у статистичних даних за 2022-2023 роки.

Транспортні засоби є не тільки способом переміщення пасажирів з одного пункту в інший, але і використовуються для вирішення різноманітних завдань, пов'язаних з господарською діяльністю. Однак, вони також є і джерелом небезпеки через їхній шкідливий вплив на навколишні екосистеми. Серед найпоширеніших екологічних проблеми транспорту можна виділити такі їх види:

- забруднення повітря;
- шумове забруднення;
- суперечлива ефективність землекористування інфраструктурними транспортними об'єктами;
- забруднення водних ресурсів.

Розглянемо детальніше проблему забруднення повітря, оскільки вона є найбільш масштабною в сучасних реаліях. Консолідовані статистичні дані викидів від пересувних джерел забруднення в Україні свідчать, що серед забруднюючих речовин «лідирує» оксид вуглецю, тобто чадний газ, і на кінець 2021 р. його викиди складають близько 1,165 млн. т (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря України від пересувних джерел забруднення у 2019-2022 рр.

	Кількість викидів забруднюючих речовин, тис. т.						
	2019	2020	Тпрл*	2021	Тпрл*	2022	Тпрл*
Усього	1 612,9	1 648,8	2,23%	1 436,7	-12,86%	1 546,8	7,66%
діоксид сірки	18,6	19,8	6,20%	18,2	-8,25%	19,6	8,12%
оксид вуглецю	1 230,6	1 255,2	2,00%	1 084,8	-13,58%	1 164,9	7,39%
діоксид азоту	170,4	178,8	4,94%	161,8	-9,51%	174,4	7,81%
оксид азоту	0,8	0,8	0,78%	0,8	0,03%	0,9	12,14%
неметанові леткі органічні сполуки	162,8	162,6	-0,11%	141,7	-12,85%	155,1	9,42%
аміак	0,0071	0,0063	-11,04%	0,0068	7,66%	0,0078	14,71%
метан	5,0	5,1	2,56%	4,9	-4,26%	5,2	6,86%
сажа	24,7	26,5	7,31%	24,6	-7,12%	26,6	8,25%

* Тпрл – темп приросту ланцюговий.

Джерело: складено за матеріалами [7].

Основним його джерелом оксиду вуглецю є саме транспорт з двигунами внутрішнього згорання, так як дана речовина утворюється в наслідок неповного згорання пального в двигуні, тобто через нестачу кисню для повного окислення вуглецю, який входить до складу палива, ця сполука потрапляє в навколишнє середовище. Чадний газ – це безбарвна та отруйна речовина, без запаху. Коли оксид вуглецю потрапляє у кров та взаємодіє з гемоглобіном, утворюється сполука – карбоксигемоглобін, яка ускладнює процес газообміну в клітинах та призводить до кисневого голодування. Таким чином, чадний газ прямо впливає на здатність крові переносити кисень.

Популярність в Україні транспорту з двигунами внутрішнього згорання підтверджується і показниками росту викидів оксиду та діоксиду азоту. Вважається, що дані сполуки є набагато небезпечнішими, ніж чадний газ, оскільки, вони є одними з чинників парникового ефекту. Оксиди азоту дуже легко проникають в легені та кров, що є загрозою, особливо, для чутливих людей, які мають проблеми з астмою, це призводить до кисневого голодування тканин, підсилює дію канцерогенних речовин, тим самим провокує злякисні новоутворення.

Незважаючи, на певний спад викидів у 2020 р., що пояснюється пандемією COVID-19, коли ділова та транспортна (в т.ч. туристична) активність була дещо знижена, стабільно високим залишається показник забруднення повітря неметановими легкими органічними сполуками (далі – НМЛОС) - 155,1 тис. т. у 2021 р. НМЛОС – це загальний термін, що охоплює всі леткі органічні сполуки, які не належать до гомологічного ряду метану. Як правило, вони включають спирти, альдегіди, алкани, кетони та їх галогеновані похідні. Спостерігається зростання в 2021 р. і рівня викидів діоксиду сірки та сажі до 19,6 тис. т. та 26,6 тис. т., відповідно. Спектр їх впливу на навколишнє середовище та організм людини досить широкий. Діоксиди сірки є однією з передумов випадання кислотних дощів, що підвищують кислотність ґрунту, а отже мають негативний вплив на врожайність сільськогосподарських культур. А такі дрібнодисперсні тверді частки як сажа, головним чином, впливають на дихальну і серцево-судинну системи людини [3, С. 9; 14].

Було б помилкою вважати, що в Україні не здійснюється зовсім ніяких кроків для зниження рівня викидів шкідливих речовин від транспорту. Так, починаючи з 2018 р., було заборонено реалізацію пального нижчого стандарту ніж «Євро-5», а також було запроваджено ряд податкових пільг на ввезення та придбання електромобілів. Однак, кількість викидів забруднюючих речовин і далі залишається високою. Окрім того, варто зазначити, що в березні 2022 р. Кабінет Міністрів ухвалив постанову №292 «Про внесення змін до Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та

котельних палив», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. №927, якою дозволив обіг бензинів та дизельного палива стандартів «Євро-3» та «Євро-4», на період дії воєнного стану [7]. Таке рішення цілком зрозуміле з точки зору кризового менеджменту, але все ж таки матиме свій негативний вплив на екологічні проблеми транспортної галузі.

Розглянемо декілька шляхів зниження рівня викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря на прикладі інших країн.

Слід відзначити досвід Австрії у сфері застосування економічних механізмів природокористування. Відповідний закон австрійський парламент ухвалив у рамках реформи екосоціального оподаткування. Згідно з [12], з 1 липня 2022 року уряд запровадив податок на викиди двоокису вуглецю для палива, що використовується в опалювальному та транспортному секторах, на рівні 30 євро/т з поступовим підвищенням до 55 євро/т до 2025 року. Щоб зменшити фінансове навантаження на населення, кожен громадянин щорічно отримуватиме кліматичний бонус у розмірі до 200 євро. Розмір бонусу залежить від доступності громадської транспортної мережі в кожному населеному пункті. Наприклад, у Відні ставка найнижча і досягає 100 євро, а у віддалених куточках Австрії кліматичний бонус суттєво збільшується.

Загалом закон має на меті заохотити людей обирати екологічні види транспорту та опалення. Щодо українських реалій в сфері екологічного оподаткування викидів двоокису вуглецю, то слід зазначити, що з 1 січня 2022 року на 200% зросли ставки податку на викиди CO₂ з 10 грн/т до 30 грн/т [13]. Востаннє податок на викиди вуглецю підвищували в 2019 році з 0,41 грн/т до 10 грн/т, але досягти позитивних результатів не вдалося – за підсумками того ж року викиди парникових газів скоротилися на 2%. Вся проблема в тому, що кошти від сплати екоподатку на викиди CO₂ в Україні не мають цільового призначення і «розчиняються» в Державному бюджеті.

В Європейському Союзі набуває популярності використання на транспортних засобах системи Selective Catalytic Reduction (з англ. – селективне каталітичне відновлення), скорочено – SCR, а різні автомобільні

виробники називають по-своєму, наприклад: BlueTEC, AdBlue або DeNOxtronic. В процесі експлуатації двигуна внутрішнього згоряння здійснюється впорскування 32,5-процентного водного розчину карбаміду безпосередньо у вихлопну систему і за допомогою каталітичного нейтралізатора шкідливі оксиди азоту перетворюються на вуглекислий газ, азот і водяну пару, які мають значно менший вплив на екологію навколишнього середовища, окрім того, ефективніше здійснюється фільтрація сажі. Недоліком системи SCR є те, що встановлюється вона лише на нові моделі транспортних засобів, а також те, що не вирішується проблема нейтралізації інших шкідливих викидів.

Загалом, на транспорт припадає чверть викидів парникових газів у ЄС. Щоб досягти кліматичної нейтральності відповідно до Європейської Зеленої Угоди, до 2050 року необхідно скоротити транспортні викиди двоокису вуглецю на 90%. На рисунку 1 показано структуру викидів парникових газів за видами транспорту в ЄС станом на 2022 рік.

Рисунок 1.2 – Емісія двоокису вуглецю за видами транспорту, ЄС, 2022 рік
Джерело: складено за даними [15]

В Швеції, наприклад, вирішили змінити філософію користування транспортом за допомогою фінансових важелів. Так у місті Стокгольм з 2007

р. функціонує спеціальний «податок на затори». Суть його полягає в сплаті спеціального збору за в'їзд та перебування транспорту (окрім громадського) в центральних районах столиці. Надходження від даного податку спрямовуються на розвиток муніципального транспорту та відповідної інфраструктури, дорожніх розв'язок тощо. В перший рік після запровадження такого нововведення кількість транспорту в центрі міста зменшилась на 20%, місцеві мешканці та туристи стали активніше користуватись громадським транспортом, знизився і рівень забруднення повітря. Така політика також сприяла збільшенню продажів електромобілів, які звільняються від сплати збору [8].

Не лише на європейському континенті опікуються екологічними проблемами транспорту. Коста-Ріка є лідером зі сталого розвитку серед держав Центральної Америки і поставила перед собою амбітну мету – декарбонізація до 2050 р. В рамках відмови від використання викопного палива та заміни його відновлюваними джерелами енергії на території країни вже 99% електроенергії виробляється з відновлюваних джерел. Також урядом Коста-Ріки, спільно з Міжнародною кліматичною ініціативою (ІКІ), було започатковано проєкт, що передбачає заміну всіх автобусів на електричні до 2030 р., перші три низькопідлогові електробуси вийшли на маршрути в районі Сан-Хосе у 2020 р. Окрім закупівлі рухомого складу, програма також передбачає фінансування витрат на відповідну зарядну інфраструктуру, систему моніторингу, навчання співробітників, обслуговування тощо [9]. Також на рівні державних інституцій розглядається декілька перспективних проєктів щодо будівництва лінії швидкісної електрифікованої залізниці за кредитні кошти Центральноамериканського банку економічної інтеграції (САВЕІ), що в свою чергу теж підтверджує курс Коста-Ріки на сталий розвиток транспортної та туристичної галузей економіки.

Не варто знецінювати і небезпечність шумового забруднення від транспорту. Надмірні шуми шкодять здоров'ю людей, викликаючи захворювання органів слуху, серцево-судинної, нервової та ендокринної

системи та й, загалом, впливають на рівень працездатності, оскільки організму складно повністю відновлювати свої сили в таких умовах. Питаннями зниження шумового забруднення вже багато років займаються в Японії, так як країна має обмежену територію з досить тісною забудовою житлових районів в містах та великою кількістю транспорту. Окрім, вже звичних для багатьох, шумопоглинаючих та шумовідбиваючих бар'єрів вздовж автомагістралей, японські будівельні компанії при будівництві доріг активно застосовують спеціальні двошарові пористі покриття, які знижують шум від коліс. Так у 2005 р. в Токіо було побудовано 400 км доріг за двошаровою пористою технологією і початкове зниження рівня шуму, поблизу цих ділянок шляху, склало 6,1 дБ [10, С. 22]. В той же час, дослідження встановили, що забрудненість такого покриття негативно впливає на його шумознижувачі якості, тому ці автошляхи регулярно прибирають та миють спеціальними машинами. Також в Японії розроблено нові пористі еластичні покриття, які є дуже ефективним засобом з точки зору зниження рівня шуму, але їхня ціна для масового використання зависока.

Проблема нераціонального використання земельних ресурсів транспортною інфраструктурою полягає в тому, що будівництво нових автомагістралей, паркінгів та інших об'єктів транспортної системи потребує виділення все нових і нових земельних ділянок, тим самим руйнуючи певні екосистеми та призводячи до втрат біорізноманіття. Щоб цього уникнути необхідні комплексні підходи до багатофункціональної забудови туристичних дестинацій та її інтеграція з екологічними видами транспорту. В якості вдалого прикладу можна навести місто Портленд (штат Орегон, США). В місті було розроблено 20-річний план, який керує транспортною політикою, інвестиціями та сприяє розвитку екологічних видів транспорту, що має важливе значення для збереження життєздатності Портленду та захисту природного середовища. Вже зараз в деяких районах міста, можна обійтись без використання автомобілів. Квартали спроектовані таким чином, щоб бути коротшими, ніж у більшості міст, і ними легко ходити [11]. Туристи та

мешканці Портленду радо користуються лініями муніципального транспорту, багатьма велосипедними станціями, велодоріжками, а також великим мостом, що збудований в 2015 р. і повністю закритий для легкових і вантажних автомобілів. Особливої уваги заслуговує розвинута мережа MAX Light Rail – легкорейкового транспорту, що з'єднує місто з численними передмістями, тим самим спонукаючи не використовувати автомобільний транспорт для поїздок.

Незважаючи на розгалужену мережу автомобільних та залізничних шляхів, а також на вигідне розташування нашої країни, українська транспортна система має цілий ряд екологічних проблем. Вирішити їх можна застосувавши міжнародний досвід. Варто розробити державні програми щодо омолодження парку транспортних засобів з акцентом на їх екологічність, наприклад, пільгове кредитування перевізників, які закупають новий транспорт екологічних стандартів «Євро-5» та «Євро-6», а також електромобілів чи електробусів. Підвищення екологічних податків для тих, хто використовує рухомий склад, що не відповідає принципам сталості.

У містах України можна запровадити спеціальні екологічні зони, куди не буде допускатись транспорт, що працює на викопному паливі, або такий в'їзд буде платним. Необхідно стимулювати електрифікацію залізничних шляхів, побудову нових трамвайних ліній у містах та заміну автобусних маршрутів на тролейбусні, де це можливо. І взагалі, потрібно змінити філософію людини щодо подорожей, щоб привчити користуватись громадським транспортом. Цього можна досягти за рахунок закупівлі нового та комфортного рухомого складу, розробки нових швидкісних маршрутів, модернізації інфраструктури. При ремонті та будівництві автомобільних шляхів варто застосовувати інноваційні технології, що знижують шум: багатошарові пористі покриття доріг, шумопоглинаючі бар'єри, регулярне миття автомобільних шляхів тощо. У процесі розвитку інфраструктури міст та інших туристичних дестинацій необхідно використовувати альтернативні підходи, які підтримують безпечну та доступну мультимодальну транспортну мережу, щоб забезпечити їх сталість.

1.3 Міжнародний та вітчизняний досвід забезпечення збалансованого розвитку туристичної сфери

В даний час рівень популярності туристських територій багато в чому визначається рівнем туристичної привабливості. Загалом під привабливістю розуміються можливості туристських об'єктів викликати захоплення своєю унікальністю та специфікою, залучити унікальністю своїх властивостей. Території без яскраво вираженої туристської привабливості це території, де обсяги в'їзних туристичних потоків дуже низькі, внаслідок неефективності та нераціональності використання туристичного потенціалу чи його недостатності, і навіть недостатньої розвиненості інфраструктури туризму.

Тобто, території привабливі для мандрівників, або атрактивні, якщо вони володіють привабливим туристським потенціалом за наявності відповідних ресурсів.

Туристська привабливість території ґрунтується в першу чергу на наявності певних ресурсів, як природних, так і культурно-історичних, соціально-економічних, а також на наявності складної та ефективної матеріально-технічної бази, включаючи насичену та розвинену транспортну інфраструктуру тощо. Однак такі ресурси не завжди можуть забезпечити високий рівень привабливості певних територій. В даний час існує низка способів визначення туристської привабливості території, наприклад, за допомогою системи взаємопов'язаних показників, що розглядаються в динаміці за показником темп приросту значень. Оскільки подібні показники є кількісними та якісними характеристиками туристичної сфери дослідженої території, то для оцінки ступеня її привабливості доцільніше використовувати динаміку темпів приросту аналізованих показників.

Розвитку туризму на територіях без вираженої туристської привабливості перешкоджає ряд факторів, серед яких:

- слабо розвинена транспортна інфраструктура;
- висока сезонність на туристському ринку;

- відсутність або недостатня кількість туристичних об'єктів, які мають високу привабливість, неефективне використання туристичного потенціалу;
- низьке значення показників забезпеченості засобами розміщення, слабка диференціація готельних організацій;
- нерозвиненість окремих форм та сегментів туризму;
- відсутність або низькі обсяги фінансування туристичної сфери, слабке просування територіального туристичного продукту.

Дослідження показують, що для перетворення територій на привабливі туристичні центри та дестинації, слід створювати, насамперед, комфортні та доступні засоби розміщення, де під доступністю розуміються наявність можливості використовувати послуги готелів більшості категорій осіб, включаючи малозабезпечені верстви населення, до яких слід віднести пенсіонерів, студентів, інвалідів та ін.

Природна туристична привабливість визначається такими факторами:

- красою природних об'єктів та природних атракторів;
- м'якістю кліматичних параметрів та комфортністю температури;
- чистотою річок та озер та інших водойм;
- сприятливою екологічною ситуацією.

Чим вища насиченість території природними ресурсами, тим більше задоволеність туристських потреб та різноманітніші туристські сектори за різними його видами та формами.

Таким чином, під туристичною привабливістю слід розуміти туристичний потенціал території, експлуатація якого забезпечує інноваційний розвиток самої території, оптимальне туристське навантаження, збереження і навіть відновлення природних, а також соціально-економічних ресурсів, досягнення економічної ефективності, не порушуючи при цьому екологічну рівновагу навколишнього внутрішньої та зовнішнього довкілля.

Природний комплекс, наявність туристських ресурсів є найважливіші елементи туристської привабливості територіальних утворень. Структура комплексу, як правило, включає: кліматичні особливості території, наявність

водних ресурсів, прибережних зон, водойм, забезпеченість мінеральними джерелами, лікувальними грязями, своєрідність рослинного та тваринного світу, наявність національних парків та заповідників, мисливських та рибальських баз та угідь, мальовничих природні пейзажі, унікальні природні пам'ятки тощо [15; 38].

Низькі значення рівня туристської привабливості окремих територій зовсім не свідчить про те, що розвиток туристичного сектору безперспективно та не вигідно для подібних територій. Підвищення рівня туристської привабливості та розвиток туризму сприяє розвитку пов'язаних сфер діяльності, збільшуючи цим суму надходжень у бюджет території, найчастіше стаючи бюджетоутворюючою сферою.

Як показники сталого розвитку туризму на територіях без вираженої туристської привабливості можуть бути використані будь-які характеристики, що відбивають успішність територіального розвитку (наприклад, непрямі соціально-економічні показники) [16].

Підвищення попиту на туристичні послуги, що характеризуються екологічною спрямованістю, в основі якої закладено принципи стійкого використання природних ресурсів, збереження природного, соціального та культурного співвідношення, стимулювали розвиток різних напрямів діяльності.

У 1992 році країни підписали Рамкову конвенцію ООН з питань зміни клімату (UNFCCC), що набрала чинності через 2 роки. І з 1995 року підписанти (або ж сторони) конвенції почали збиратися на щорічній Конференції сторін (Conference of Parties, COP). На цих зустрічах сторони обговорюють правила спільної роботи, роблять заяви, підписують додаткові домовленості – загалом, COP є головним керівним органом, який вирішує, як рухатиметься світ у протидії та адаптації до зміни клімату. 21-ий COP у 2015 році запам'ятався тим, що тоді з'явилася Паризька угода. Подальші конференції були присвячені обговоренню правил її впровадження. Остання, 28-ма конференція COP відбулась у грудні 2023 року в ОАЕ. За її підсумками,

Україна приєдналась до ряду важливих декларацій в сфері забезпечення сталого розвитку. Саме ці документи, на нашу думку, матимуть також значний вплив для туристичної галузі (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Декларації в сфері сталого розвитку, до яких приєдналась Україна за підсумками конференції COP 28

Назва	Зміст
Global Renewables and Energy Efficiency Pledge	Документ, який зобов'язує потроїти поточні потужності ВДЕ та подвоїти темпи підвищення енергоефективності до 2030 року. Згідно з цим документом світ має досягти потроєння встановлених потужностей до щонайменше 11 000 ГВт (11 ТВт) до 2030 року. Подвоєння глобальних середньорічних темпів підвищення енергоефективності планується від 2% до понад 4% щороку до 2030 року.
Declaration to Triple Nuclear Energy	Декларація про потрібне збільшення потужностей атомної енергетики з 2020 до 2050 року. Серед іншого, країни також взяли зобов'язання залучати інвестиції у цю галузь та підтримувати розвиток малих модульних реакторів.
Declaration on Sustainable Agriculture, Resilient Food Systems and Climate Action	Декларація про стале сільське господарство, стійкі продовольчі системи та кліматичні дії, однією з основних цілей якої є зменшення шкідливого впливу внаслідок ведення сільського господарства та функціонування продовольчих систем шляхом збереження, захисту та відновлення землі, природних екосистем, переходу від практик, які продукують значну кількість викидів парникових газів, до більш стійкого виробництва та споживання, включно зі зменшенням харчових відходів. Країни-підписанти також задекларували готовність до інтеграції систем сільського господарства та продовольства в національні плани адаптації.
Declaration on Climate and Health	Декларація про клімат та здоров'я ознаменувала собою перший випадок, коли велика група країн закликала системи охорони здоров'я відреагувати на зміни клімату. Країни погодилися працювати над покращенням інтеграції питань охорони здоров'я в процеси національної кліматичної політики, а також включати кліматичні питання у національні програми та політики охорони здоров'я.
Declaration on Climate, Relief, Recovery and Peace	Декларація з питань клімату, допомоги, відновлення та миру закликає до більш сміливих колективних дій для підвищення стійкості до зміни клімату, необхідних в дуже вразливих країнах, особливо тих, які знаходяться під загрозою або постраждали, зокрема, від конфлікту. В документі також наголошено, що у зв'язку з цим терміново необхідне амбітне негайне розширення посиленої підтримки, включаючи фінансові ресурси, технічний та інституційний потенціал, місцеві, національні, регіональні партнерства.
Declaration on Children, Youth and Climate Action	Декларація про дітей, молодь і кліматичні дії була розроблена та підписана країнами ще у 2019 році на COP25, Україна ж доєдналася до неї у 2023 році. Документ визнає критичну роль дітей і молоді як агентів змін, а також передбачає зміцнення спроможності дітей і молоді щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації шляхом створення та інвестування в освіту зі зміни клімату та довкілля.

Джерело: [18]

Специфічною рисою туризму як значної галузі економіки є суттєва залежність від стану природних ресурсів в певній дестинації, тому саме ця сфера потребує максимальної уваги до питань збереження навколишнього середовища, адже кліматичні зміни, вплив людини та промисловості на довкілля може докорінно змінити ситуацію і навіть знищити туристичну привабливість регіонів або навіть країн. Проблема розвитку екологічно безпечного туризму стала актуальною не лише для споживачів туристичного продукту, а й для дестинацій, урядів держав та інших зацікавлених сторін.

Охорона довкілля в рамках традиційних поглядів, на жаль, не може повністю вирішити проблему гармонізації відносин між людиною та природою. Для забезпечення екологічної безпеки потрібні не лише охорона природи та податки чи штрафи за викиди забруднюючих речовин, але й розвиток економіки, заснований на інноваціях та наукових технологіях, також надзвичайно важливий новий рівень сприйняття людиною екологічних проблем та власної моральної відповідальності за них.

Таким чином, екологічно безпечний туризм можна визначити як туризм, який базується на сталих практиках подорожей і ставить на перше місце безпеку як для довкілля, так і для туристів. Основною його метою, окрім безпосередньо задоволення різноманітних рекреаційних потреб подорожуючих, є захист навколишнього середовища, включаючи природні місця існування та дику природу, від шкоди, спричиненої людською діяльністю.

З огляду на високу щільність населення, природа Європи зазнала найпомітніших змін внаслідок антропогенної діяльності [1, с. 78]. Тому країни-члени Європейського Союзу намагаються активно сприяти розвитку екологічного туризму на своїх територіях. Далі розглянемо декілька прикладів.

У січні 2019 р. португальський уряд розширив умови інвестиційних віз для іноземців. Ця програма існувала і раніше та передбачала надання посвідок на проживання громадянам країн, що не входять до ЄС, за інвестиції в певні

сектори економіки. Однак, цього разу до програми були внесені зміни, які вже отримали неофіційну назву «зелені візи». Тепер Португалія надає посвідку на проживання в обмін на інвестиції в розмірі 500 тис. євро в екологічні проекти. Вони можуть включати в себе органічне сільське господарство, відновлювану енергетику, будь-який проект, що скорочує викиди вуглецю і, що найважливіше, екологічний туризм [3].

В Лісабоні успішно функціонує місцева неурядова організація Brigada Do Mar (з порт. – морська бригада), яка за останні кілька років прибрала 901 тону сміття з пляжів Португалії. В країні наразі функціонує значна кількість еко-закладів для розміщення. Серед найуспішніших можна виокремити Monte Velho Eco Retreat в одному з прибережних районів Алгарве. Свого часу розвиток закладу розпочався з ідеї відновлення лісу на 30 гектарах землі. Тепер це повноцінний ретрит-центр, який вирощує власні фрукти та овочі, а також використовує відновлювальні джерела енергії.

Столиця Данії – Копенгаген планує стати «найкращим велосипедним містом у світі до 2025 року». Ця мета також є невід'ємною частиною міського плану охорони здоров'я та збереження довкілля – зробити місто нейтральним щодо викидів CO₂ до 2025 року відповідно до Європейської зеленої угоди та підвищити його придатність для життя [5]. Велосипед в Данії розцінюється як повноцінний міський транспорт, а не як розвага. За 12 років в столичному регіоні було побудовано 14 нових мостів, що дало змогу максимально інтегрувати велосипедні маршрути в єдину транспортну систему. Це стимулює туристів подорожувати велосипедними маршрутами не тільки Копенгагеном, а і всією Данією.

Фінляндія зіткнулась із тим, що в Арктичному регіоні клімат теплішає втричі швидше, ніж у решті частин світу. Тому фінський уряд сфокусував свою увагу на принципах сталого туризму, що було зафіксовано у Національній стратегії розвитку на 2019-2028 роки та у програмі STF – Sustainable Travel Finland [2]. В рамках STF проводяться інформаційні активності серед потенційних споживачів туристичного продукту, в яких

закликають людей використовувати для подорожей залізничний чи морський транспорт, користуватись велосипедними маршрутами та пішохідними екскурсіями, роз'яснюють переваги закладів гостинності, які мають екологічні сертифікати, в порівнянні з іншими, наголошують на необхідності використання місцевих та сезонних харчових продуктів тощо. Також триває розробка індикаторів сталості туризму, серед яких можна виділити пілотний проєкт – калькулятор вуглецевого сліду.

Уряд Франції також прагне зменшити вуглецевий слід, розвиваючи модель екологічно свідомого туризму. Так, у квітні 2021 р. було схвалено новий кліматичний законопроєкт, який має на меті підтримати екологічний перехід, допомагаючи Франції досягти цільового рівня викидів у 40% до 2030 р. [4]. Для досягнення таких амбітних цілей було, зокрема, досягнуто принципової згоди щодо заборони коротких внутрішніх авіа перельотів між містами, які з'єднані між собою залізничним сполученням (поїздки тривалістю менше 2,5 годин). Спочатку це стосуватиметься лише трьох маршрутів між Парижем (Орлі) та Нантом, Ліоном і Бордо, згодом географію заборон буде розширено.

В середині 2022 р. було впроваджено нову процедуру присвоєння зірок готелям та іншим об'єктам розміщення. Поміж 243 критеріїв, за якими почали оцінювати готелі, особлива увага приділяється сталому розвитку, серед обов'язкових вимог: навчання персоналу енергозберігаючому менеджменту, заходи з збереження водних ресурсів та утилізації відходів, сортування сміття для гостей тощо. Ефективність французьких проєктів в галузі сталого туризму підтверджується і тим фактом, що в 2022 р. місто Гренобль стало зеленою столицею Європи.

В Україні, незважаючи на наявність певного напрацьованого досвіду екологічно безпечних подорожей, часто ініціатива використання принципів сталого розвитку походить саме від власників закладів гостинності та від окремих ентузіастів, а от підтримки від держави на практиці бракує. Вже зараз необхідно досліджувати світовий та європейський досвід безпечної взаємодії

людини та природи, щоб в повоєнний період залучати інвестицій в зелені проєкти, в тому числі і в екотуризм.

У XXI столітті екологічність бізнесу стала актуальною як ніколи, бо питання зміни клімату та необхідності прийняття відповідальних управлінських рішень з кожним роком стають все гострішими. Це стосується і сфери туризму та готельно-ресторанної справи, функціонування яких має ґрунтуватись на принципах концепції сталого (стійкого) розвитку. Управління бізнесом має здійснюватись таким чином, щоб досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей не шкодило та дозволяло зберегти основні природні процеси, біологічне різноманіття, системи підтримки життя та культурну самобутність для майбутніх поколінь. Саме тому все більше підприємств сектору HoReCa (hotel, restaurant, cafe) звертають увагу на різноманітні підходи, які дозволяють запобігти або мінімізувати негативний вплив від їхньої діяльності на довкілля. Серед таких підходів одним з найпопулярніших є концепція Zero Waste.

Zero Waste (з англ. - нуль відходів) — це етична, економічна, ефективна та далекоглядна мета, спрямована на те, щоб люди змінювали свій спосіб життя та практику, для підтримки стійких природних циклів, де всі викинуті матеріали перетворюються, щоб стати ресурсами, які може використати хтось інший.

Відносно застосування в бізнесі, концепцію «нуль відходів» можна охарактеризувати як розробку та управління продуктами і процесами для систематичного уникнення та усунення обсягу та токсичності відходів і матеріалів, збереження та відновлення всіх ресурсів, а не їх спалювання чи захоронення.

В основі Zero Waste лежать 5 ключових принципів (5R) (рис. 1.3):

- Refuse (відмовитись). Суть в тому, щоб не купувати зайвого та відмовитися від товарів, які шкодять екології.
- Reduce (зменшувати). Полягає в скороченні споживання тих чи інших товарів.

- Reuse (повторне використання). Означає, що багатьом речам можна дати друге життя, що суттєво скорочує споживання та викиди.
- Recycle (переробити). Цей принцип закликає збирати сміття (пластик, скло, папір) та здавати на переробку.
- Rethink (переосмислити). Говорить про усвідомлення того, що в основі дій людини має бути свідоме споживання.

Рисунок 1.3 – філософія Zero Waste: основні принципи

Джерело: [17]

Чи реально застосовувати ці принципи в готельно-ресторанному бізнесі? Розглянемо декілька прикладів ефективного впровадження концепції Zero Waste різними закладами розміщення та громадського харчування.

В 2015 р. керівництво варшавського готелю Novotel Centrum (входить до мережі AccorHotels) проаналізувало, що за рік відходи готелю становлять близько 40 тон. Тоді було прийняте рішення запровадити систему, яка б контролювати кухонні відходи. Система Winnow, яку Novotel почав використовувати, базується на основних принципах Zero Waste і показує, яких відходів утворюється найбільше, з чого вони впливають і як їх зменшити. В перші три місяці з моменту її запровадження готель зміг скоротити кухонні

відходи на 67%. Загалом, моніторинг показав, що половина відходів утворюється в залі ресторану, тобто від гостей готелю (нез'їдені страви, залишки їжі), а половина – на кухні (шкірки, нарізані частини овочів і м'яса тощо). Завдяки новим методам управління кухнею та шведським столом Novotel скоротив органічні відходи на 54% за півтора роки.

Готель The Green House, що знаходиться у британському місті Борнмут, також використовує декілька цікавих стратегій щодо зменшення відходів та мінімізації забруднення навколишнього середовища: всі харчові відходи компостуються; службові автомобілі готелю працюють або від електроенергії, або на біопаливі, виготовленому з відходів кулінарної олії з кухні; застосовуються лише екологічно чисті засоби для чищення та перероблені туалетні рулони. Окрім цього, The Green House має власний сад, урожай з якого йде для приготування страв, а інші продукти закупаються у місцевих фермерів, щоб знизити викиди вихлопних газів при транспортуванні. Усю фарбу, яка використовується в готелі, виробляє Farrow & Ball, розташована за 15 миль від міста.

Ресторан Nolla у столиці Фінляндії навіть у своїй назві відображає філософію Zero Waste, бо слово nolla, в перекладі, означає нуль. Цей заклад використовує екологічно чисті посуд та контейнери, що виготовлені з перероблених матеріалів, наприклад, склянки для напоїв - це перероблені пляшки з Президентського палацу. Щоб зменшити відходи, Nolla працює з партнерами, які доставляють продукти у багаторазових пластикових контейнерах, а при поставках від фермерів використовує ящики, які потім повертаються та використовуються повторно для наступних поставок. Меню ресторану розроблене на принципах сезонності та оптимізоване таким чином, щоб відвідувачі не замовляли багато їжі. Клієнтам подають дегустаційний набір з чотирьох або шести страв, при цьому, замовлення окремих страв не передбачено.

В Україні концепцію Zero Waste продовжує впроваджувати Premier Hotel Dnister (м. Львів). Готель підтримує ряд екологічних ініціатив, зокрема,

здавання відходів на переробку, виготовлення буклетів для гостей з вторинної сировини, організацію прокату велосипедів, участь в «Годині землі». Кухарі пропонують гостям українську органічну їжу на сніданки та майстер-класи з продуктів українських виробників. Premier Hotel Dnister і іншими способами заохочує свідоме споживання серед своїх клієнтів, наприклад, запропонувавши їм змінювати постіль та рушники не кожного дня. В найближчих планах готелю також - озеленення технічних поверхів, проведення конференцій «без відходів», впровадження багаторазового посуду для десертів та встановлення окремих контейнерів для органічних відходів.

В липні 2022 р., з ініціативи Zero Waste Alliance Ukraine розпочав роботу проєкт «Впровадження принципів Zero Waste в готельно-ресторанному бізнесі України для його адаптації до вимог Паризької кліматичної угоди в умовах російського вторгнення». В рамках даної ініціативи було проведено ряд консультацій з представниками готельно-ресторанного бізнесу Львівської області щодо переходу на низьковуглецевий режим діяльності, розглянуто питання сертифікації «Zero Waste Business», а також розроблено типову кліматичну стратегію закладу гостинного бізнесу. Впровадження концепції Zero Waste – процес складний і тривалий. Основне і найважче, що доведеться робити – змінювати психологію власників, керівників, працівників та клієнтів, щоб продемонструвати важливість екологічних питань. Але в перспективі такі зміни принесуть ряд переваг: імідж бізнесу в очах відвідувачів та суспільства загалом, зниження витрат від скорочення споживання, підвищення конкурентоздатності на ринку послуг.

Висновки до розділу 1

Численні визначення поняття «сталий розвиток» свідчать про велику увагу до цієї проблеми. Однак, на теперішній час відсутні єдині підходи до визначення поняття «сталий розвиток», і це обумовило необхідність дати характеристику сутності поняття «сталий розвиток туризму», яке ґрунтується

на можливості створити довгострокові умови з метою генерування як самого туризму, так і збереження природного ресурсного потенціалу, національних та історичних цінностей населення. Основна мета при цьому полягає у досягненні вищого соціально-економічного зростання за збереження екологічної чистоти, природних цінностей для наступних поколінь. Таким чином, стійкий туризм – туризм, що задовольняє потреби сучасних туристів та місцевого населення і одночасно зберігає та збільшує можливості майбутнього.

Продукт стійкого туризму – це продукт, який функціонує відповідно до внутрішнього та зовнішнього природного середовища та суспільства, приносячи економічні вигоди, а не негативні наслідки у розвитку туристичної діяльності. У цьому зв'язку можна зробити висновок, що найбільш стійкими є такі види туристичної діяльності, у яких сумарний позитивний ефект по екологічним, економічним та соціальним параметрам, проявляється найбільш яскраво.

Виявлено, що природний комплекс, наявність туристських ресурсів є найважливіші елементи туристської привабливості територіальних утворень. Структура комплексу, як правило, включає: кліматичні особливості території, наявність водних ресурсів, прибережних зон, водойм, забезпеченість мінеральними джерелами, лікувальними грязями, своєрідність рослинного та тваринного світу, наявність національних парків та заповідників, мисливських та рибальських баз та угідь, мальовничих природні пейзажі, унікальні природні пам'ятки тощо.

Узагальнені результати наукових та науково-прикладних досліджень свідчать про відчутний рекреаційно-туристичний потенціал нашої країни, який формується всіма наявними природними, історичними, культурними та соціально-економічними ресурсами. Сьогодні актуальними є формування природоорієнтованих рекреаційних, туристичних, санаторно-курортних просторів з метою ефективного та раціонального природокористування.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Стан та оцінка природного та культурного потенціалу регіону в розрізі адміністративних районів

Площа Дніпропетровської області складає 31914 км.кв., що складає 5,3 % площі території країни. За площею Дніпропетровська область займає друге місце в Україні.

Кількість районів – 7, кількість населених пунктів – 1501, кількість населення – 3 176 978, кількість територіальних громад – 86. Адміністративний центр області – місто Дніпро розташоване на обох берегах Дніпра та його притоків Самари. Область включає в себе 20 міст, 45 селищ міського типу, 1435 сільських населених пунктів, розташована у степовій зоні України. Ландшафт переважно рівнинний. На заході області простяглось значно почленоване Придніпровське узвиштя (висота до 209 м). У південно-східну частину її входять відроги Приазовського узвиштя (до 211 м). Центральна частина зайнята Придніпровською низовиною, яка на півдні переходить в Причорноморську.

З північного заходу на південний схід область перетинає ріка Дніпро, до басейну якої належать її притоки – Оріль, Самара із Вовчою, Мокра Сура, Базавлук, Інгулець із Саксаганню та інші. В області близько 1,5 тисячі водойм та ставків площею понад 26 тисяч гектарів. На півдні територія області омивалась водами Каховського водосховища, яке було джерелом води для багатьох населених пунктів Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей. Зокрема, з проблемами з водопостачанням почали швидко стикатись мешканці Кривого Рогу, Марганця, Покрова і Нікополя. Розглядається можливість побудови нових водогонів та свердловин для постраждалих регіонів [43].

Деталізовані статистичні дані за районами області наведені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1 – Соціально-демографічні показники по районах Дніпропетровської області

Назва	Кількість територіальних громад, од.	Кількість населених пунктів, од.	Площа територіальних громад, км ²	Чисельність населення громади, ос.
Дніпровський	17	234	5605,6	1 170 525
Кам'янський	12	274	4803,4	434 898
Криворізький	15	283	5724,9	764 916
Нікопольський	8	130	3246,7	259 040
Новомосковський	8	110	3478,2	170 496
Павлоградський	7	98	2430,1	171 485
Синельниківський	19	372	6625,1	205 618

Джерело: [26]

Територіальну структуру адміністративного поділу Дніпропетровської області наведено на рис. 2.1.

Рисунок 2.1 – Адміністративний поділ Дніпропетровської області

Джерело: [21]

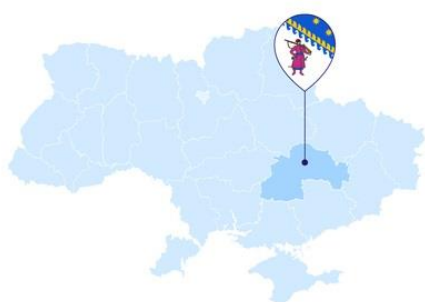
Державне агентство розвитку туризму України наприкінці 2023 року оновило перелік туристичних магнітів України, який наразі 170 визначних пам'яток з усіх 25 регіонів України. Серед представлених туристичних об'єктів — шість локацій із Дніпропетровщини. «Туристичними магнітами» Дніпропетровщини визнали:

1. Палац Культури у Жовтих Водах (Кам'янський район).
2. Свято-Троїцький Кафедральний собор у Дніпрі (Дніпровський район).
3. Петриківський музей етнографії у селі Петриківка (Дніпровський район).
4. Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату (ПГКЗ) у Кривому Розі (Криворізький район).
5. Вільногірський кар'єр «Дніпровські Мальдіви» (Кам'янський район)
6. Токівський водоспад в Апостолівському районі (Криворізький район).

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

Розташована у центральній, східній та південній частинах країни, у степовій і лісостеповій фізико-географічних зонах. Межує на півночі з Полтавською і Харківською, на сході з Донецькою, на півдні із Запорізькою і Херсонською, на заході з Миколаївською і Кіровоградською областями. Приблизно навпіл область поділяється на північно-східну і південно-західну частини річкою Дніпро. Один з найбільш економічно розвинених регіонів України

- 1 Петриківський музей етнографії
- 2 Токівський водоспад
- 3 Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату (ПГКЗ)
- 4 КЗК «Палац культури» м. Жовті Води
- 5 Вільногірський кар'єр («Дніпровські мальдіви»)
- 6 Свято-Троїцький Кафедральний собор

Рисунок 2.2 – Туристичні магніти Дніпропетровської області

Джерело: [19]

Для більш детального аналізу природно-культурного потенціалу регіону у розрізі адміністративних районів проаналізуємо складові елементи

екомережі області, а також виокремимо основні проблеми та напрями їх вирішення.

Таблиця 2.2 – Складові структурних елементів екологічної мережі в розрізі одиниць адміністративно-територіального устрою регіону

Назва адміністративного району	Об'єкти ПЗФ	Водно-болотні угіддя	Відкриті заболочені землі	Прибережні захисні смуги	Ліси та інші лісовкриті площі	Курортні та лікувально-оздоровчі території	Рекреаційні території	Відкриті землі без рослинного покриву	Пасовища, сіножаті
Кам'янський	12,118	-	1,646	23,25	33,568	0,027	0,098	2,932	50,094
Дніпровський	10,231	2,56	7,943	24,568	38,735	0,001	1,056	5,986	57,325
Криворізький	4,589	-	0,993	29,69	21,803	0,013	0,39	10	45,963
Нікопольський	5,39	-	0,766	42,53	10,783	-	0,186	2,021	24,445
Новомосковський	18,218	-	7,982	11,15	28,901	0,037	0,476	8,585	36,074
Павлоградський	12,274	-	3,135	4	17,494	0,005	0,095	2,768	37,447
Синельниківський	32,141	-	3,716	9,99	31,414	-	0,078	2,865	80,675

Джерело: [26]

Розглянувши інформацію [19] можна зробити висновок, що найвищий екотуристичний потенціал мають наступні райони:

- 1) Дніпровський район (площа рекреаційних територій (РТ) – 1,056 тис га.; площа об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) – 10,231 тис. га.);
- 2) Новомосковський район (РТ – 0,476 тис. га.; ПЗФ – 18,218 тис. га.);
- 3) Криворізький район (РТ – 0,39 тис. га.; ПЗФ – 4,589 тис. га.).

Розглянемо, які саме природно-заповідні та рекреаційні об'єкти знаходяться в цих районах.

Дніпровський район: Дніпровсько-Орільський природний заповідник, ландшафтний заказник Кільченський, лісовий заказник «Урочище Ярцево», комплексна пам'ятка природи Урочище «Лелія».

Новомосковський район: ландшафтний заказник Приорільський, ландшафтний заказник «Комарівщина», ботанічний заказник Балка Бандурка, ландшафтний заказник Солоний лиман.

Криворізький район: ландшафтний заказник Балка Північна Червона, ландшафтний заказник «Інгулецький степ», ландшафтний заказник Кам'янський прибережно-річковий комплекс, геологічна пам'ятка природи Скелі МОПРу, Криворізький ботанічний сад НАН України.

В списку вказано лише природно-заповідні та рекреаційні об'єкти державного значення, а в інших районах області є багато об'єктів місцевого значення (наприклад, в Синельниківському та Павлоградському районах). Також варто зазначити, що деякі заказники чи заповідники охоплюють території одразу декількох районів (наприклад, Дніпровсько-Орільський природний заповідник розташований не лише в Дніпровському, а й в Кам'янському районі).

На території Синельниківського району найбільше лісових площ, пасовищ та сіножатних. Розташовані ключові об'єкти це заказники загальнодержавного та місцевого значення (ландшафтний заказник Бакаї, ландшафтний заказник Преображенський, Дебальцевські лимани, Дібрівський, Мар'їн гай, Петропавлівські лимани, Преображенський та Андріївський ліс, Антонівський, Балка Велика Осокорівка, Балка Ворона, Балка Горіхова, Балка Скелька, Березово-Вишневецький, Вершина, Воронівський, Гришаї).

На території Новомосковського та Павлоградського районів найбільше об'єктів ПЗФ, пасовищ, сіножатних та лісів та лісовкритих площ.

На території Кам'янського та Дніпровського районів найбільше пасовищ, сіножатних, лісів та лісовкритих площ, а також прибережних захисних смуг.

Окремої уваги як місце концентрації історичних, етнографічних та екологічних традицій гостинності заслуговує Петриківська громада (з 2020 року внаслідок адміністративно-територіальної реформи є частиною

Дніпровського району). Традиційно ця територія зорієнтована на задоволення культурно-освітніх потреб школярів та студентів (спадщина ЮНЕСКО, центри народної творчості, етнографічні та краєзнавчі музеї), що дозволяє виділити її в окремий туристичних район області, однак протягом останнього десятиліття активно розвивається напрямом задоволення потреб у короткотерміновому відпочинку жителя великого міста в екологічно чистому середовищі. Так, за даними [20], на Петриківщині сьогодні прикладами осередків популяризації сільського туризму є наступні заклади:

1. с. Гречане:

– етнохутір «Козацька Січ», де представлені зразки козацького побуту, музей-садиба, козацька церква, організуються вистави, театралізовані екскурсії, свята.

– хутір «Галушківка», який включає в себе макет козацького укріплення, козацькі садиби, музей сільського побуту ХІХ ст. та музей Хреста, на сьогодні – єдиний музей такого роду в регіоні.

2. с. Мала Петриківка, музей-садиба «Миколин Хутір», де представлена можливість ознайомитись із традиційними прикладними мистецтвами, скуштувати українські національні страви та відвідати майстер-класи.

3. с. Судівка, зелена садиба «Благодатне», де пропонуються екологічні фермерські продукти та майстер-класи з їхнього виготовлення. Є можливість ночівлі, харчування, пропонується рибна ловля. В давнину територія садиби входила до Протовчанської паланки. Садиба Благодатне утворюється в 2003 році. Рішенням правління Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні про членство в спілці, господарство є учасником програми «Українська гостинна садиба». Місією зеленої садиби є відновлення народних українських традицій та обрядів.

4. смт. Курилівка, родинна ферма та кінний двір «Отаман», який пропонує екологічну фермерську продукцію та кінні маршрути, в тому числі і реабілітаційного характеру. Пропонуються тематичні фотосесії, оренда коней для проведення свят.

5. с. Єлизаветівка, ферма та кінний двір – працює з 2005 року, тут пропонується оренда альтанок для денного відпочинку, рибалка, фермерська екологічна продукція, відвідування контактного зоопарку та прогулянки верхи.

Серед проблем регіону слід особливо наголосити на тому, що в районах існує велика кількість громад, які взагалі не мають природно-заповідних територій. За кількістю таких громад Дніпропетровська область посідає третє місце в антирейтингу – після Одеської та Миколаївської (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Громади Дніпропетровської області, в яких відсутні об'єкти та території природно-заповідного фонду

Район	Назва ОТГ	Площа ОТГ (км.кв.)	Район	Назва ОТГ	Площа ОТГ (км.кв.)
Криворізький	Зелено-дольська	310,4	Дніпровський	Святова-силівська	306,7
Криворізький	Нивотру-дівська	129,3	Дніпровський	Новопо-кровська	530,2
Криворізький	Софіївська	667,9	Дніпровський	Могилівська	243,2
Криворізький	Девладівська	408,6	Дніпровський	Петриківська	841,0
Криворізький	Вакулівська	285,3	Дніпровський	Чумаківська	192,9
Кам'янський	Жовтоводська	79,1	Нікопольський	Нікопольська	50,7
Кам'янський	П'ятихатська	500,3	Нікопольський	Першотравне-вська	2,9
Павлоградський	Тернівська	14,3	Нікопольський	Томаківська	669,0
Павлоградський	Павлоградська	58,8	-	-	-
ОТГ без ПЗФ			17	19.76%	5290,6

Джерело: [31]

Для підтримки достатнього рівня біологічного різноманіття та збереження рідкісних і зникаючих видів рослинного та тваринного світу необхідно розширення як площ, так і кількості природоохоронних об'єктів, що потребує істотних капіталовкладень, але у майбутньому очікується одержання

значної кількості екологічних, економічних і соціальних вигод від таких інвестицій. Під час проведення заходів щодо охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу повинно забезпечуватися додержання основних вимог і принципів: збереження умов існування видового та популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі; недопустимість погіршення середовища перебування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин; додержання науково обґрунтованих лімітів використання об'єктів тваринного світу. Також необхідно застосовувати природоохоронні технології під час здійснення виробничих процесів; проводити заходи, спрямовані на відтворення, в тому числі штучне, диких тварин, профілактику та боротьбу з захворюваннями тварин.

Деталізуємо об'єкти ПЗФ за адміністративними районами, які мають найвищий атрактивний потенціал (за матеріалами ДАРТ), а саме: Дніпровський, Криворізький, Кам'янський.

Рисунок 2.3 – Природно-заповідний фонд Дніпровського району

Джерело: [23]

Незважаючи на доволі значну представленість об'єктів природно-заповідного фонду в районі, слід відзначити, що у 5 громадах вони повністю відсутні, це потребує додаткового регулювання з боку регіонального департаменту екології.

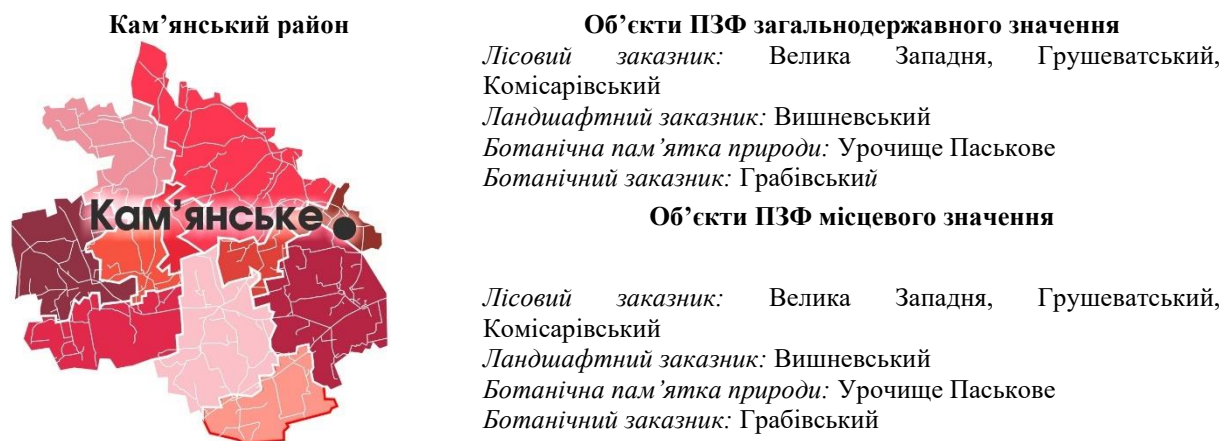

Рисунок 2.4 – Природно-заповідний фонд Кам'янського району

Джерело: [23]

В Кам'янському районі 2 ОТГ не мають об'єктів ПЗФ. Окремою проблемою району є ситуація, яка склалася на уранових об'єктах ВО «Придніпровський хімічний завод». Хвостосховище «Сухачівське» несе потенційну небезпеку для довкілля і здоров'я населення, але на сьогодні вирішується питання відновлення його безпечної експлуатації: здійснюється моніторинг радіаційного та екологічного стану на території хвостосховища, проводиться нагляд за його технічним станом, розроблено проєкт системи контролю за геотехнічним станом дамби хвостосховища (Додаток А).

Щодо Криворізького району, слід зазначити, що лише тут індустріальним туризмом займаються системно. Безпосередньо в Кривому Розі діє музей Південного гірничо-збагачувального комбінату. Найцікавіша тут інтерактивна модель циклу добування руди у кар'єрі. Також цікавим є Петрівський відвал. Він вражає цілими горами породи різних відтінків і створює ілюзію інопланетності. Щодо об'єктів ПЗФ, вони зазначені на рис. 2.5

Криворізький район**Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення**

Ландшафтний заказник: Інгулецький степ, Балка Північна Червона, Кам'янський прибережно-річковий комплекс
Ботанічний сад: Криворізький ботанічний сад
Геологічна пам'ятка природи: Скелі МОПРу

Об'єкти ПЗФ місцевого значення

Дендрологічний парк: Саксагань
Геологічна пам'ятка природи: Виходи мігматиту, Мігматитові скелі, Сланцеві скелі, Виходи аркозових пісковиків, Скелеватські виходи, Пісковикова скеля, Виходи амфіболітів, Відслонення аркозових пісковиків, Мальовничий каньйон на р. Кам'янці в Токівських гранітах
Ландшафтний заказник: Балка Північна Червона, Візирка
Ботанічний сад: Дендрологічний парк
Ботанічна пам'ятка природи: Дерево культурної груші, Старовинна груша на Карнаватці
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва: Парк Мершавцева
Орнітологічний заказник: Заплави р. Базавлук
Гідрологічна пам'ятка природи: Водопад на р. Кам'янка
Регіональний ландшафтний парк: Балка Кобильна

Рисунок 2.5 – Природно-заповідний фонд Криворізького району

Джерело: [23]

На жаль, в районі 5 громад не мають об'єктів ПЗФ – це третина від загальної кількості громад району, при чому саме вони є найбільшими за площею. Це потребує додаткового регулювання.

2.2 Аналіз екологічних факторів моніторингу якості довкілля в регіоні

Екологічні проблеми в області пов'язані з підвищеним рівнем забруднення атмосферного повітря. Промислові підприємства гірничо-металургійного, паливно-енергетичного, хімічного комплексів і транспорт є основними джерелами забруднення повітряного басейну.

Разом з тим, у 2022 році викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення порівняно з попереднім роком зменшились на 7,3 % та становили 534,7 тис. т. Крім того, від стаціонарних джерел забруднення в атмосферне повітря надійшло 20,5 млн т діоксиду

вуглецю – основного парникового газу, який впливає на зміну клімату (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4 – Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та темпи їх приросту, 2017-2022 рр.

Викиди від стаціонарних джерел, т						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Україна	3078.1	2584.9	2508.3	2459.5	2238.6	2242.0
Дніпропетровська	833.0	657.3	614.3	576.9	534.7	537.6
Викиди від пересувних джерел, т						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Україна	1608516.6	1645745.7	1612895.1	1648827.0	1436728.3	1546775.5
Дніпропетровська	132601.5	132690.6	133010.8	131346.3	126005.9	133461.2
Темпи зростання викидів від пересувних джерел на одну особу						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Україна	80.7	102.7	98.7	102.7	87.7	108.7
Дніпропетровська	79.4	100.4889976	100.486618	99.6470557	96.9125219	107.3
Темпи зростання викидів від стаціонарних джерел на одну особу						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Україна	108.2	84.3	97.5	98.6	91.6	101
Дніпропетровська	115.9	79.2	93.8	94.7	93.6	101.8

Джерело: [7]

Скид стічних вод в поверхневі водні об'єкти в 2022 році склав 600,386 млн м³ (на 35,676 млн м³ більше, ніж у 2020 році), з них: забруднених – 120,326 млн м³; нормативно чистих без очистки – 307,916 млн м³; нормативно очищених – 172,144 млн м³.

Основною проблемою якості поверхневих вод залишається інтенсивне забруднення їх зворотними водами промислових, сільськогосподарських підприємств, комунального господарства. Зі стічними водами у водні об'єкти потрапляє велика кількість біогенних та хлорорганічних речовин токсичної дії, мінеральних солей та інші.

Слід відмітити присутність антропогенних навантажень на поверхневі води внаслідок неефективної роботи очисних споруд промислових та комунальних підприємств, які є суттєвими чинниками погіршення якості води. Існуючі потужності систем водопостачання і водовідведення в області

знаходяться переважно в незадовільному стані, працюють неефективно та потребують ремонту та реконструкції. Основними забруднювачами водних об'єктів басейну Дніпра є промисловість, комунальне господарство, інші галузі.

Додатково до водних об'єктів потрапляють дренажні води зрошувальних систем, забруднені гербіцидами, мінеральними солями. Крім вказаних джерел забруднення, значна кількість забруднюючих речовин надходить у водні об'єкти з території населених пунктів, не обладнаними очисними спорудами зливових вод. Недостатня робота комунальних служб, неякісне прибирання вулиць та придомових територій, низька культура утримання санітарного стану населених пунктів приводить до забруднення поверхневого стоку сміттям, нафтопродуктами та завислими речовинами. Крім того, з поверхневим зливом із сільськогосподарських угідь і тваринницьких комплексів, із забрудненими підземними водами у поверхневі води потрапляють біогенні елементи та залишки агрохімії. Розораність водозбірних басейнів сягає граничних меж при надто низькому ступені залісення, на багатьох річках і водоймах ще не закріплені прибережні захисні смуги. Багато річок замулюється, знижується їх транспортуюча здатність. Невисокою поки що залишається технологічна культура застосування добрив в сільськогосподарському виробництві, що впливає на водно-фізичні властивості ґрунтів.

Також, до цього часу в області не діє механізм надання водних об'єктів в оренду. Не дивлячись на численні звернення Регіонального офісу водних ресурсів у Дніпропетровській області до облдержадміністрації, не запроваджена органами влади схема проведення земельних торгів, що унеможливорює розпочати означену процедуру.

На сьогодні високомінералізовані шахтні води скидаються без очищення за розпорядженням Кабінету Міністрів України. Середня їх мінералізація складає 35 – 40 г/л. Мінералізація шахтних вод обумовлена природним вмістом іонів хлору, натрію, калію, магнію, кальцію, які перевищують

гранично допустимі концентрації (ГДК), прийняті для водойм культурно-побутового та рибогосподарського призначення. З метою екологічного оздоровлення річок і забезпечення питною водою м. Миколаєва та зрошення сільгоспугідь Херсонської і Миколаївської областей після закінчення скиду надлишків зворотних вод на підставі регламенту промивки ДПП “Кривбаспромводопостачання” здійснює промивку річок Інгулець та Саксагань.

Підприємствами Кривбасу не впроваджуються ефективні технології, які забезпечують зниження мінералізації вод перед скиданням їх у водні об’єкти. Скидання шахтних вод у поверхневі водні об’єкти здійснюється згідно з індивідуальним регламентом. Додавання індивідуальних регламентів у складі документів на одержання дозволу на спеціальне водокористування (СВК) Водним кодексом України не передбачено.

З метою поетапного зменшення обсягів скидання надлишків зворотних вод гірничодобувних підприємств Кривбасу у річку Інгулець та доведення показників вмісту забруднюючих речовин у водах, що скидаються зі ставка-накопичувача у річку Інгулець, до фонових концентрацій забруднюючих речовин у її водах; поліпшення якості води у басейні річки Інгулець, Карачунівському водосховищі, водозаборі Інгулецької зрошувальної системи; забезпечення постійного контролю за якістю води в р. Інгулець в зоні скиду надлишків шахтних вод зі ставка-накопичувача; забезпечення правового статусу гідротехнічної споруди з накопичення і скидання шахтних вод зі ставка-накопичувача; забезпечення екологічно безпечної експлуатації гідротехнічної споруди в процесі накопичення і скидання шахтних вод гірничорудних підприємств Кривбасу Кабінетом Міністрів України розпорядженням від 20.12.2021 № 1802-р затверджено План заходів з управління шахтними водами Кривбасу.

У той же час, на підприємствах області протягом 2022 року утворилося 25,93 тис. т небезпечних відходів. Переважна їх більшість використовується повторно, або передаються спеціалізованим підприємствам для подальшої

утилізації. Значні масштаби використання природних ресурсів та енергетично-сировинна спеціалізація Дніпропетровської області, яка обумовлена великими обсягами виробництва і споживання разом із застарілою технічною базою, а також стрімкий розвиток урбанізації та агломерацій визначають високі показники щорічного утворення і нагромадження відходів.

Питання накопичення та утилізації промислових відходів має загальнодержавне значення, оскільки більша частина відходів містить шкідливі для навколишнього природного середовища та людини речовини. Вирішення проблеми утилізації відходів – це очищення довкілля від токсичних речовин і баласту та отримання при цьому корисних продуктів і, як слідство, економічного ефекту.

Рециклінг відходів має велике екологічне значення, оскільки сприяє захисту довкілля від негативного впливу відходів та забезпечує ощадливе використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів.

Зсувними процесами сильно порушені території великих міст, території розробок родовищ корисних, а також прибережні зони великих водосховищ і річок (на окремих ділянках). Чітко вирізняються кілька районів, де зсувна активність характеризується високою інтенсивністю і завдає збитків народному господарству. Територія найбільшого поширення зсувів – правий берег р. Дніпро та його притоки, басейн р. Самара.

У результаті виконаних попередніх робіт на території області виділяється 382 зсуви і потенційно-зсувні ділянки, загальною площею зсувів 20,84 км². У Дніпропетровській області зсувні ділянки, що розташовані в балках міст Дніпро та Кам'янське, залишаються небезпечними для інженерних споруд та життя людей. У м. Дніпро в активному стані знаходяться зсуви у центральній частині міста на лівому схилі балки Красна, на правому схилі балки Рибальська. Причини утворення зсувів техногенні – замочування лісів витоками з водокомунікацій. Схильними до активізації у м. Дніпро є зсувні ділянки на правому схилі та верхів'ї балки Краснопільська, на правому схилі балки Аптекарьська. У м. Кам'янське активною є зсувна ділянка, яка

розташована на правому схилі балки Шамишина в центральній частині міста, ділянка у верхів'ї балки Баранникова.

У межах природного заповідника «Дніпровсько-Орільський» існує пряма загроза деградації його гідроландшафтів з причини зміни гідрологічного режиму озер, їх замулення та заболочення. Без впровадження (дозволених діючим законодавством) заходів з відновлення корінних природних ландшафтів, ця унікальна система, не пізніше, ніж за 5 – 10 років перетвориться на систему застійних непроточних мілководних боліт, що неминуче призведе до втрати біологічного різноманіття і, відповідно – провідної ролі водно-болотного угіддя «Дніпровсько-Орільська заплава», у збереженні унікальних ландшафтів та окремих тварин степового Придніпров'я.

2.3 Дослідження споживчих факторів регіональної туристичної привабливості

Перш за все, проведемо аналіз поточного стану туристичної сфери Дніпропетровського регіону, який визначає умови її подальшого існування і розвитку за інформацією Головного управління статистики у Дніпропетровській області (табл. 2.5).

Очевидною є різна чутливість до вказаних стресових соціально-економічних станів попиту на виїзні тури, порівняно із попитом на внутрішній туризм. Наслідком кризи 2009 р. стало стрімке падіння валютного курсу гривні, що у значно більшій мірі привело до падіння попиту на виїзний туризм відносно попиту на внутрішній. У випадку обмежувальних заходів 2020 р. темпи падіння попиту на внутрішній туризм суттєво перевищили темпи падіння попиту на виїзний, що свідчить про значно меншу жорсткість дотримання вимог карантинних обмежень у країнах, куди спрямовується найбільший зовнішній туристичний потік – Туреччині та Єгипті.

Таблиця 2.5 – Кількість туристів Дніпропетровського регіону, обслугованих туроператорами та турагентами (за видами туризму)

Рік	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	у тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
2014	68303	105	52983	15215
2015	81249	28	68504	12717
2016	56803	—	49540	7263
2017	46121	—	38926	7195
2018	57770	—	49994	7776
2019	75526	1	68043	7482
2020	116981	—	107752	9229
2021	154215	2	136215	17998
2022	78100	—	73202	4898

Джерело: [14]

Таким чином, можна зробити висновок про більшу стійкість виїзного туристичного потоку до стресових соціально-економічних станів (військові дії, карантинні обмеження тощо), і максимально високу чутливість до вказаних факторів в'їзного туристичного потоку. Внутрішній туризм на цій умовній шкалі займає проміжну позицію і, як свідчать дані поточного періоду, найбільшому негативному впливу піддається у випадку військових дій на території країни або введення організаційних обмежень медико-санітарного характеру (карантину) і, в меншій мірі, внаслідок падіння рівня життя (особистих доходів).

Дані, які характеризують кількість туристичних операторів і туристичних агентів у 2020-2022 рр., наведені у табл. 2.6.

Вони свідчать про тенденцію зниження кількості підприємницьких структур туристичної сфери, які працюють як юридичні особи, і збільшення кількості підприємців – фізичних осіб. Вказана тенденція, ймовірно за все, пов'язана з особливостями оподаткування підприємницької діяльності і свідчить про бажання туристичного бізнесу мінімізувати власне податкове навантаження.

Таблиця 2.6 – Кількість туроператорів та турагентів у Дніпропетровському регіоні за період 2020-2022 рр.

Рік	Кількість туристичних операторів і туристичних агентів		
	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Юридичні особи	119	111	109
Фізичні особи-підприємці	297	318	322

Джерело: складено автором за даними [14]

У табл. 2.7 наведені дані, які ілюструють потенціал колективних засобів розміщування (КЗР) Дніпропетровського регіону у 2019-2021 рр.

Таблиця 2.7 – Колективні засоби розміщування Дніпропетровського регіону (юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб)

Рік	Кількість колективних засобів розміщування, од	Темп зміни до попереднього року, %	Кількість місць у колективних засобах розміщування, од	Темп зміни до попереднього року, %	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування	Темп зміни до попереднього року, %
2019	93	-	11826	-	383907	-
2020	106	114,0	13070	110,5	377294	98,3
2021	87	91,5	8047	61,6	151077	40,0

Джерело: складено автором за даними [11]

Із наведених даних можна зробити два висновки. По-перше, великі учасники ринку мають більш високу стійкість до коливань кон'юнктури туристичного ринку з огляду на більшу можливість переорієнтації на інші ринки. Таким чином, завдяки своїй гнучкості, саме великі учасники ринку КЗР формують резерв місць розміщення туристів на внутрішньому регіональному туристичному ринку, забезпечуючи гнучкість всього ринку КЗР і його «підлаштування» під мінливий туристичний потік.

По-друге, очевидними є більш висока конкурентоздатність і цінова гнучкість малих учасників ринку КЗР, які виграють у великих учасників конкурентну боротьбу за споживача. Але, з огляду на суттєве переважання темпів зменшення кількості осіб, що перебували у КЗР (60%) над темпами

зниження кількості місць у них (38,4%), можна стверджувати про загальне зниження завантаженості КЗР. Тобто, не дивлячись на більшу конкурентоздатність дрібних учасників ринку, саме вони виявились найбільш економічно вразливими до карантинних обмежень та відповідного зниження ринкової кон'юнктури.

Також, звертає на себе увагу відмінність цифр щодо кількості осіб, що перебували у КЗР за даними табл. 2.3, та кількості внутрішніх туристів у регіоні за даними табл. 2.2. Суттєва відмінність цих значень свідчить про різницю між потоком туристів, які скористувались послугами туристичних посередників, та реальною кількістю людей, які здійснили внутрішні туристичні подорожі у Дніпропетровський регіон. на користь варіанту самостійного вибору траєкторії внутрішнього туризму, свідчить про те, що:

- користувачами внутрішнього туризму виступають переважно люди з середнім і нижче рівнем добробуту (доходу);

- значна кількість внутрішніх туристів користується послугами незареєстрованих (переважно, індивідуальних) і, відповідно, більш дешевих засобів розміщення;

- споживачі не бажають сплачувати посереднику за послугу, яка не володіє заявленою цінністю, і яку вони здатні виконати самостійно;

- посередник пропонує стандартний і давно відомий набір варіантів внутрішніх подорожей (атракцій), які не викликають у споживача інтересу і бажання скористатись його послугою, а, тим більше, сплачувати за неї.

До речі, останні два твердження пояснюють причину того, чому туристичні фірми та агенти фокусують свою діяльність саме на виїзному туризмі, тобто, коли послуга посередника у очах споживача має цінність (і не тільки інформаційну), і він готовий за неї платити, а перелік варіантів маршрутів подорожей або варіантів відпочинку необмежений і залежить лише від бюджету споживача.

Очевидно, що споживчою цінністю буде володіти право хоча б обмеженої виключності доступу посередника до певного унікального

туристичного маршруту чи атракції. Така можливість може з'явитись у посередника, якщо він стане учасником ланцюга реалізації інноваційного туристичного продукту, яким за своєю природою є кластерний продукт.

Зазначимо, що останнє твердження стосується не лише туристичних компаній і агентів, як підприємств, які здійснюють кінцеву реалізацію туристичного продукту, а й всіх учасників туристичного кластеру. Тому кластеризація туристичної сфери створює значні шанси щодо максимізації споживчої цінності створюваного у кластері туристичного продукту, перш за все, для внутрішнього туристичного потоку і, відповідно, значно підвищує, насамперед, внутрішню конкурентоспроможність компаній, які його виробляють. У свою чергу, досягнення певного рівня внутрішньої конкурентоспроможності дасть можливість туристичним кластерам вийти зі своїми інноваційними продуктами на міжнародний ринок, що дозволить залучити в'їзний туристичний потік і говорити вже про зовнішню конкурентоспроможність.

В туристичній сфері регіону в досліджуваному періоді простежується певне зростання обсягів наданих послуг, проте він менший, ніж у промисловому сектору. Відповідно, приріст наданих туристичних послуг у 2019 р. порівняно з попереднім роком склав 17,2%, у 2020 р. - 16,1%, у 2021 р. - 17,5%, у 2021 р. - 13,3% [11].

Рисунок 2.6 – Податки від тургалузі Дніпропетровської області

Джерело: [21]

Дніпропетровська область з початку року сплатила податків 69 млн 612 тис. грн, що на третину більше, ніж за аналогічний період у 2022 році (52 млн 858 тис. грн). У порівнянні з 2021 роком регіон сплатив до казни менше на 1 млн грн (70 млн 654 тис. грн).

Одним з важливих компонентів попиту є витрати на кінцеве споживання. На жаль, недостатній рівень доходів суб'єктів господарювання, недостатність обігових коштів в малих та середніх підприємств сфери туризму зумовлюють незадовільний стан внутрішнього попиту на туристичну продукцію та послуги. Це позбавляє вітчизняні підприємства можливості орієнтуватися на потреби внутрішнього ринку і змушує акцентувати свою діяльність на задоволення потреб споживачів туристичної продукції та послуг в виїзному туризмі. Отже, відсутність платоспроможного попиту обмежує внутрішні ринки збуту продукції туризму, проте потенціал попиту є досить значним. Як відмічає А. Парфіненко, «...різке скорочення внутрішнього попиту значно обмежило ринки збуту туристичної продукції, тому на перспективу внутрішній кінцевий попит є основним чинником економічного зростання». Незважаючи на те, що сьогодні більше ніж 70% (70-90%) послуг підприємств туризму спрямовується на виїзний туризм, потреби внутрішнього ринку в продукції та послугах, за найбільш скромними підрахунками, представляють від 6 до 10 млрд грн. [118].

На підставі означених фактів можна констатувати, що в наявності значний потенційний попит на товари та послуги регіональних підприємств сфери туризму як на території Дніпропетровської області, так і по усій Україні в цілому.

Слід зауважити, що розвиток підприємств сфери туризму на основі кластерного підходу слід практикувати там, де вже є в наявності необхідна база для функціонування кластерних об'єднань, а також підприємства, зі значним потенціалом зростання. Досліджуючи конкурентні переваги підприємств сфери туризму Дніпропетровського регіону, можна зробити висновок, про наявність необхідного потужного ресурсного середовища,

навчальних закладів з необхідною спеціалізацією, достатньо розвинутого спеціалізованого сектора науки для потреб туризму. Все це дозволяє стверджувати, що підприємства сфери туризму мають характерні властивості для здійснення своєї діяльності у кластерній структурі. Цей висновок базується, перш за все, на наявності значних факторних умов та потенційного попиту, близькості споріднених та підтримуючих сфер діяльності. Як відмічають дослідники, «...кластери, які тільки зароджуються, зазвичай спираються на дві детермінанти - факторні умови і умови попиту» [126]. Все це відноситься і до об'єднання підприємств туризму в кластер, який пропонується створити в Дніпропетровській області.

2.4 Інфраструктурне забезпечення туристичної діяльності в Дніпропетровській області

Інформацію про туристичні маршрути Дніпропетровської області акумулює Сектор споживчого ринку та розвитку туризму Управління з питань інвестиційної діяльності та дерегуляції бізнесу департаменту економічного розвитку Дніпропетровської ОДА. Також, для розвитку інформаційного забезпечення туристичної сфери у м. Дніпро створений і функціонує туристичний інформаційний центр Дніпровської міської ради, у Кривому Розі – туристичний центр «Кривбастур», а у Петриківському районі – інформаційний центр «Петриківка туристична». Крім цього, інформаційні послуги з туристичних питань надають КП «Центр народної творчості «Дивокрай» Дніпропетровської обласної ради.

У Дніпропетровському регіоні, на теперішній час, функціонують усі необхідні елементи фінансової структури. Регіон має розвинену банківську систему: окрім власне банків Дніпропетровського регіону в області представлені 21 банк регіонів-партнерів. За об'ємом депозитів Дніпропетровська область займає четверте місце по Україні [11].

Позитивна динаміка розвитку регіонального страхового ринку (в 2020 р.

доходи страхових компаній склали 1 340 342 тис. грн., в 2021 р. 2 256 247 тис. грн. [12] дозволяє стверджувати про те, що страхові компанії можуть виступати потенційними інвесторами в перспективних інноваційних проєктах, у тому числі і в туристичному секторі.

Ефективна підприємницька діяльність в регіоні забезпечується Фондом підтримки малого бізнесу, регіональним фондом підтримки підприємництва у Дніпропетровській області. Їх основним завданням є інформаційний супровід суб'єктів та надання державної фінансової допомоги при реалізації значущих проєктів. При регіональному фонді функціонує Дніпропетровський обласний бізнес-центр, який надає консалтингові послуги підприємцям [13]. Здійснює свою діяльність і Дніпропетровський державний центр науково-технічної і економічної інформації (ДЦНТЕІ), який сприяє вільному доступу підприємницьких структур до необхідних інформаційних баз. Разом з цим, ДЦНТЕІ став ініціатором створення в місті Дніпро бізнес-інкубатору, діяльність якого була б спрямована на сприяння діяльності підприємців [113]. Функціонує і Дніпровська торгово-промислова палата (ДТПП), яка є сполучною ланкою між владою і бізнесом в регіоні.

Регулярно відбуваються галузеві виставки «Туризм», які допомагають підприємствам проведенню ділових переговорів, встановленню контактів, налагодженню партнерських зв'язків, укладенню договорів і тому подібне. У регіоні прийнята і діє Програма розвитку туризму у Дніпропетровській області на період до 2026 року.

На основі наведеного вище можна стверджувати, що Дніпропетровський регіон має розвинену адміністративну інфраструктуру, яка є одним з важливих чинників сприяння розвитку підприємницької діяльності в регіоні, яка, у свою чергу, є основою стабільного розвитку економіки в цілому.

В регіоні існує широка мережа спеціалізованих наукових установ, в тому числі і в туристичній сфері, які забезпечують високий рівень науково-технічного потенціалу, науково-технологічні розробки для впровадження у виробництво, а отже, умови для використання підприємствами сфери туризму

регіону інноваційних конкурентних переваг. Наявність наукових установ може сприяти розвитку кластерних об'єднань шляхом забезпечення необхідною науково-технічною інформацією і створення можливостей у напрямі найбільш пріоритетних розробок. Взаємодія підприємств туристичної сфери з науковим сектором також сприятиме прискоренню комерціалізації розробок [16, с. 342]. Визначимо наявність в області підприємств підтримуючих і споріднених сфер діяльності (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Сфери діяльності, які підтримують розвиток туризму в Дніпропетровській області

Сфери діяльності	Провідні підприємства і продукція (послуги), що пропонуються
Науковий сектор	Науково-дослідний інститут хімії та геології Дніпровського національного університету ім. О. Гончара (НДІ геології, гідрогеології та геоінформатики, НДІ стратиграфії та палеонтології)
Фінансовий сектор	ПАТ «Кредит Дніпро», ПАТ КБ «Індустріалбанк»; ПАТ КБ «Райффайзенбанк-Аваль», ПАТ АБ «Приватбанк», АТ «Радабанк» та інші - надання фінансово-кредитних послуг
Страхова сфера	ПАТ СК «ВУСО», ПАТ СК «Оранта», ПрАТ СК «Альянс», ПАТ «Альфа страхування» - надання послуг у сфері страхування
Транспорт	ТВО «Дніпроавтотранс», чисельні АТП м. Дніпро і регіону - надання транспортних і експедиторських послуг на замовлення
Енергетичний комплекс	ДніпроГЕС - виробництво електроенергії; ПАТ «Дніпрообленерго» - електричні мережі і розподіл електроенергії
Посередницькі організації	ДТПШ, ДЦНТЕІ - координація діяльності підприємств, захист прав, загальних інтересів, інформаційне забезпечення підприємств
Освіта	ДНУ, УАН, НТУ «Дніпровська політехніка», Університет митної справи та фінансів, ДГУ та інші (11 ЗВО) - підготовка кадрів з вищою кваліфікацією
Сфера послуг	Торгово-промислова компанія «Прімекс», ТОВ «Дніпропетровський експоцентр», ТОВ «Юридичний центр «ІСК», ТОВ НПК «Консул» та інші - надання рекламних, маркетингових, консалтингових, юридичних, аудиторських, лізингових послуг, консультацій з питань комерційної діяльності, фінансів і управління і т. ін.
Готельно-ресторанний комплекс	готельно-ресторанний комплекс «OstrovRiverClub»; торгівельно розважальний комплекс «Lavina Mall»; концерт-холл «Бубамара (Bubamara)»; салон харчового обладнання ТОВ «Контакт»; ресторанно-садовий комплекс «Сакура»; екологічно чиста ферма «SokolovoFoodForest»; музей-садиба Микити Коржа; готель «Reikartz» Дніпро; мережа піцерій «Mamamia» та інші (загалом більше 500 підприємств)

Джерело: складено автором

На сьогодні сформований позитивний імідж Дніпропетровського регіону, який розглядається як цінний ресурс для подальшого інноваційного розвитку підприємств регіону і є складовою регіональних конкурентних переваг, у тому числі у питанні залучення інвестицій. У регіоні створені і підтримуються Банк інвестиційних проєктів (БІП) і Електронна інвестиційна карта Дніпропетровської області, забезпечений режим максимального інформаційного сприяння.

В регіоні розроблені Програма збільшення об'ємів залучення інвестицій для економічного розвитку Дніпропетровської області (поновлюється кожні два роки), регіональна програма «Зміцнення міжнародного і інвестиційного іміджу Дніпропетровської області» (поновлюється кожні два роки), програма розвитку інвестиційної діяльності на період до 2027 р. Через засоби масової інформації постійно поширюються інформаційні матеріали про економічний потенціал регіону, інвестиційної привабливості окремих сфер діяльності і економіки регіону, перспективні інвестиційні проєкти регіональних підприємств [113].

Однією із стратегічних цілей розвитку регіону є структурна перебудова економіки на принципах затвердження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку [140]. Основними напрямками становлення інноваційної економіки регіону визнана системна модернізація виробництва і відповідність сучасним вимогам науково-технічного прогресу; створення регіональних кластерів; забезпечення ефективної взаємодії науки і виробництва, сприяння впровадженню у виробництво нових енерго- і ресурсозберігаючих технологій.

Політика регіональної влади спрямована на створення сприятливих умов для підприємництва. Працюють обласна Громадська приймальня з підтримки розвитку підприємництва, малого і середнього бізнесу і обласна Координаційна рада з питань розвитку підприємництва. Одним з головних напрямів роботи облдержадміністрації сьогодні є підтримка і захист провідних підприємств регіон. З урахуванням важливого економічного значення реалізації кластерного проєкту для підприємств і регіону, вважаємо, що

підприємства сфери туризму - учасники кластеру можуть розраховувати на владну підтримку і допомогу на усіх рівнях.

Конкуренція на місцевому ринку стимулює підприємства розвивати і постійно удосконалювати наявні конкурентні переваги (які призводять до появи кластерів), а також постійно удосконалювати виробництво і організацію власної діяльності. Відносно стану конкуренції в межах туристичної сфери відмітимо, що більшість підприємств туризму регіону історично діють одноосібно, кожне у власному секторі діяльності, що досі забезпечувало їм деякі замовлення і незначні прибутки. На сьогодні є лише окремі приклади співпраці між підприємствами туристичної сфери та підприємствами і науково-дослідними інститутами відповідного профілю. Можна стверджувати, що власники туристичних підприємств у більшості випадків не підуть на поглиблення кооперації і створення кластерів. Тому, держава та місцеві органи влади повинні сформувавши відповідне інформаційне поле, створити сприятливі умови і необхідні стимули власникам цих підприємств у напрямку руху до кластерного формату взаємодії.

На основі проведеного аналізу нами визначені такі передумови для збалансованого розвитку підприємств туризму регіону:

- наявність діючих підприємств необхідного профілю, а також спеціалізованих наукових інститутів;
- наявність підприємств споріднених та підтримуючих сфер діяльності, розвиненої інфраструктури і потужної освітньої бази;
- значна зношеність основних засобів готельно-ресторанного комплексу і загалом сфери послуг (більш ніж 60%);
- наявність державної необхідності в зміні направленості вектору з виїзного на в'їзний туризм.

Висновки до розділу 2

На підставі проведеного аналізу соціально-економічного потенціалу

Дніпропетровського регіону були визначені сильні і слабкі сторони, а також загрози і можливості перспективного розвитку регіону.

Варто відмітити, що динаміка розвитку регіону в цілому є позитивною. Тому, підприємства сфери туризму Дніпропетровського регіону мають потенціал для ефективного збалансованого розвитку. Однак слід зауважити численні проблеми, наявні в регіоні:

- знос основних фондів готельно-ресторанного комплексу і загалом сфери послуг (більш ніж на 60%), при цьому, підприємства не мають фінансових ресурсів для модернізації і впровадження новітніх технологій;

- безробіття, збільшення кількості людей, які знаходяться за межею бідності, зниження платоспроможного попиту;

- співвідношення в'їзного і виїзного туризму визначається не на користь першого;

- погіршення демографічної ситуації, яке посилюється масовим виїздом працездатного населення на роботу за кордон;

- недосконалість міжбюджетних стосунків: за величиною валового регіонального продукту Дніпропетровський регіон щорічно займає одне з перших місць серед інших регіонів України (тобто, його внесок у формування доходної частини державного бюджету є одним з найбільших), а за рівнем зустрічного потоку – у вигляді субвенцій та субсидій з державного бюджету до бюджету регіону – Дніпропетровська область займає останні позиції серед регіонів України.

Кількість туристичних потоків впродовж 2019 –2022 рр. змінювалася. Потік внутрішніх туристів зменшився майже в 2,5 рази. Також спостерігаємо скорочення іноземних громадян, які відвідали Україну, майже вдвічі.

Протягом 2019-2022 років активними були поїздки з метою оздоровлення та лікування; мережа колективних засобів розміщування нараховувала 228 заклади у 2019 р. із кількістю місць – 22794 одиниць. У 2021 році кількість закладів зменшилась на 35 одиниць і становила 193 од.

Зроблений висновок, що найбільшою стійкістю до стресових соціально-

економічних станів (військових дій, карантинних обмежень тощо) володіє виїзний туристичний потік, у той час, як в'їзний туристичний потік є максимально чутливим до вказаних факторів. При цьому внутрішній туризм на цій умовній шкалі займає проміжну позицію: його найбільше зниження спостерігається в умовах загрози або наявності військових дій на території країни або при введенні організаційних обмежень медико-санітарного характеру і, в меншій мірі він знижується в результаті падіння рівня особистих доходів населення.

Показано, що великі учасники ринку колективних засобів розміщення (КЗР) у Дніпропетровському регіоні є більш фінансово стійкими до коливань кон'юнктури туристичного ринку, що пояснюється їхньою високою здатністю до маневрування власними площами, зокрема, здачею їх в оренду як офісні приміщення у випадку зменшення туристичного потоку. Вказана здатність дозволяє стверджувати, що саме великі учасники ринку КЗР забезпечують резерв місць для розміщення туристів на регіональному туристичному ринку, тим самим забезпечуючи адаптацію ринкової пропозиції у відповідності зі зміною туристичного потоку. У той же час, дрібні учасники ринку КЗР, які об'єктивно володіють більш високою оперативною конкурентоспроможністю, виявляються найбільш вразливими до зниження кон'юнктури туристичного ринку.

Отже, в умовах поточного стану туристично-рекреаційної сфери регіону є актуальними формування рекреаційних, туристичних, санаторно-курортних просторів з метою ефективного та раціонального природокористування; розробка шляхів дбайливого використання природних лікувально-рекреаційних ресурсів шляхом проектування зон розвитку туризму та курортів; розробка конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗБАЛАНСОВАНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

3.1 Удосконалення система збалансованих показників як інструмент екологічного проєктування регіональної туристично-рекреаційної системи

Стратегія є фундаментом та водночас інструментом управління та розвитку туристичної дестинації. Розроблювані державою довгострокові стратегії визначають пріоритетні напрями розвитку туризму та являють собою систему ідей та заходів державного управління, націлених на створення умов для туристської діяльності, зміцнення конкурентоспроможності територіальних утворень. Стратегія є основою для розробки заходів комплексних програм розвитку туризму на середньострокову перспективу, довгострокових цільових програм розвитку туризму регіонального та муніципального рівнів, перспективних та короткострокових прогнозів, бюджетів та законодавчих ініціатив у сфері туризму.

Не існує і бути не може еталонної стратегії розвитку для всіх туристичних дестинацій. Проте простежується тенденція до їх зближення, що багато в чому визначається процесами глобалізації. Сучасне стратегічне управління туристськими дестинаціями будується на загальних принципах цілеспрямованості, комплексності, системності, ефективності, обліку, балансу інтересів, партнерства, легітимності, етапності та ін. Зближаються і формулювання стратегічних цілей, в які закладається підвищення конкурентоспроможності туристської дестинації та її стійкий розвиток.

Процес формування стратегії розвитку туристичної галузі областей в сучасних умовах євроінтеграції та глобалізації представлено як важливий процес, який має сукупність етапів, які відображають логіку її побудови через

визначення єдності системних елементів та сприяє сталому зростанню туризму та підвищенню конкурентоспроможності регіону або країни.

Стратегії збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі повинні послідовно формуватись за певними етапами. Розглянемо послідовність етапів концепції збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі:

Етап 1. Аналіз поточного стану (проведення глибокого аналізу туристичного потенціалу регіону або країни, включаючи природні, культурні, історичні ресурси та інфраструктуру; оцінка сильних та слабких сторін туристичної галузі; визначення основних ринків та сегментів споживачів туристичних послуг).

Етап 2. Визначення цілей (необхідно встановити конкретні цілі розвитку туризму, які відповідають потребам та можливостям регіону або країни та зазначити терміни досягнення цих цілей та критерії успіху).

Етап 3. Розробка стратегії (створити стратегію, яка враховує збалансований розвиток туризму з урахуванням різних аспектів, таких як екологія, економіка, культура та соціум; розглянути можливості для диверсифікації туристичної пропозиції та привертання нових видів туристів).

Етап 4. Маркетинг та просування (розробка маркетингового плану для просування туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому ринках; використання цифрових технологій та соціальних мереж для залучення та збереження туристів).

Етап 5. Інфраструктура та обслуговування (покращення інфраструктури, включаючи транспорт, розміщення, ресторани та інші послуги для туристів; забезпечення якісного обслуговування та безпеку туристів).

Етап 6. Збереження природи та культурних цінностей (введення строгих екологічних та культурних стандартів для збереження природи та спадщини регіону; інформувати як місцевих мешканців, так і туристів про важливість збереження природних та культурних цінностей).

Етап 7. Співпраця зі стейкхолдерами (встановлення партнерства з місцевими підприємствами, громадськими організаціями, урядовими установами та іншими зацікавленими стейкхолдерами для спільної реалізації стратегії).

Етап 8. Моніторинг та оцінка (постійно відстежувати реалізацію стратегії та вплив розвитку туризму на регіон; вносити корективи в стратегію на основі отриманих даних та зворотного зв'язку).

Збалансована стратегія розвитку туризму допоможе забезпечити сталий ріст та зберегти природні та культурні ресурси для майбутніх поколінь. Залучення всіх зацікавлених стейкхолдерів і врахування різних аспектів розвитку є ключовими елементами успіху.

Розробка та реалізація регіонально диференційованої стратегії розвитку туризму в Дніпропетровській області передбачає сувору послідовність науково-методичних операцій, задану сучасними соціально-економічними умовами розвитку туристського комплексу, конструктивними тенденціями у туризмології, регіональними пріоритетами та обмеженнями у розвитку туризму, а також стандартною логікою успішного стратегічного процесу (зокрема і регіонального розвитку).

До обов'язкових елементів системи наукового забезпечення регіонального розвитку туризму слід віднести:

- проведення системного аналізу туристського потенціалу лише на рівні адміністративних районів;
- визначення та параметризацію ключових факторів сталого розвитку туризму в регіонах (регіональних ціннісних критеріїв);
- територіальну диференціацію адміністративних районів з позицій оцінки їхнього туристичного потенціалу та конструювання туристських зон із заданими параметрами функціонування;
- розробку концепції збалансованого розвитку туризму в адміністративних районах та туристичних зонах, орієнтованого на збереження

природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення соціально-економічних потреб нинішнього та майбутніх поколінь;

- розробку стратегічної програми регіонального розвитку;
- розробку показників моніторингу, що дозволяють у робочому режимі контролювати реалізацію програми збалансованого розвитку туризму в регіоні та, за потреби, вносити коригувальні зміни.

Пріоритетом наукового забезпечення сталого розвитку туризму у регіоні є розробка критеріїв функціонування регіональних туристичних комплексів – туристських зон, створення системи вимірювання та відстеження параметрів контролю регіонального розвитку туризму.

Враховуючи багатоаспектність, структурну складність туризму як соціально-економічного явища, як методичний прийом параметризації процесу стратегічного управління розвитком туризму на регіональному рівні пропонується система збалансованих показників, яка враховує ключові фактори, умови, обмеження розвитку туризму в адміністративних районах та туристичних зонах.

Як основні чинники, що детермінують регіональний розвиток туризму, виступають ресурсний, екологічний, споживчий, інфраструктурний чинники. Як конкретні показники в межах названих вище ключових факторів сталого розвитку туризму (КФСР) виділено регіональні ціннісні критерії (рис. 3.1).

Для ресурсного чинника – це показник насиченості адміністративних районів культурно-історичними пам'ятками, показник привабливості природного потенціалу та атрактивності ресурсів. Для екологічного КФСР – показники техногенного перетворення території (зокрема радіоактивного забруднення території області в районі хвостосховищ колишнього Придніпровського хімічного заводу, м. Кам'янське) та екологічної рівноваги екосистем. Споживчий чинник враховується за показником інтенсивності туристичних потоків. Інфраструктурний фактор включає такі регіональні ціннісні критерії як рівень розвитку готельної та транспортної мережі, підприємств харчування, розважально-видовищної сфери, санаторно-

курортного господарства. Розрахунок та облік кожного з регіональних ціннісних критеріїв дозволяє оцінити баланс соціально-економічних завдань розвитку туризму та збереження його ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника туристського потенціалу чи коефіцієнта сталого розвитку в адміністративному районі.

Рисунок 3 – Багатофакторна система збалансованих показників розвитку туризму Дніпропетровської області

Джерело: складено автором

Сила впливу фактору визначається за допомогою інтегрального показника впливу фактору туризму, який розраховується з використанням формули (3.1):

$$I_i = \sum_{i=1}^n \frac{w_i}{Q} v_j, \quad (3.1)$$

де I_i – інтегральний показник впливу фактору розвитку туризму,

w_i – величина показника адміністративного району, виражена у системі фізичних величин,

v_j – ваговий коефіцієнт показника,

Q – величина регіонального фактору в тій же системі одиниць.

Запропонована система сталого розвитку туризму крім географічної диференціації території туристського регіону дозволяє параметризувати весь процес управління розвитком туризму від постановки цілей до розробки стратегії та моніторингу реалізації регіональних стратегічних програм.

Екологічна оцінка потенціалу адміністративних районів апробована для забезпечення збалансованого розвитку туризму у Дніпропетровській області. До кожного адміністративного району розраховані названі вище показники КФСР ресурсного, екологічного, споживчого, інфраструктурного чинників. Для інтегрального вираження взаємодії ключових факторів сталого розвитку туризму (балансу споживання туристських ресурсів та збереження туристського потенціалу) запропоновано порівняльний індекс туристського потенціалу (формула 3.2):

$$R = \sum_{i=1}^n I_i k_j, \quad (3.2)$$

де R – порівняльний індекс туристського потенціалу адміністративного району;

I_i – інтегральний показник впливу фактору туризму;

k_j – коефіцієнт інтенсивності впливу фактору.

Ресурсний фактор:

– показник насиченості культурно-історичними пам'ятками: кількість туристичних магнітів за класифікацією ДАРТ на території району (P1);

– показник привабливості природного потенціалу: співвідношення рекреаційних територій до кількості населення району (P2);

– показник атрактивності ресурсів: співвідношення курортних та лікувально-оздоровчих територій до кількості населення району (P3);

Екологічний фактор:

– показник рівня забрудненості довкілля: кількість підприємств – найбільших забруднювачів довкілля (E1);

– показник заповідності територій: відсоток територій ПЗФ від загальної площі громади (E2); відсоток територій громад району без ПЗФ (E3);

– показник озеленення території: відсоток територій без рослинного покриву від загальної площі громади (E4).

Споживчий фактор:

– демографічний показник: густина населення (C1);

– показник валового регіонального продукту: відсоток ВРП в загальному ВВП країни (C2) – єдиний для регіону.

Інфраструктурний фактор – бальна оцінка кількості показників розвитку сфери гостинності, транспорту, підприємств громадського харчування, розважально-видовищної сфери, санаторно-курортного господарства, спортивної інфраструктури (I1) – єдиний для регіону.

Розрахунок часткових факторів наведено в додатку В, узагальнені інтегральні показники наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Туристичний потенціал адміністративних районів Дніпропетровської області

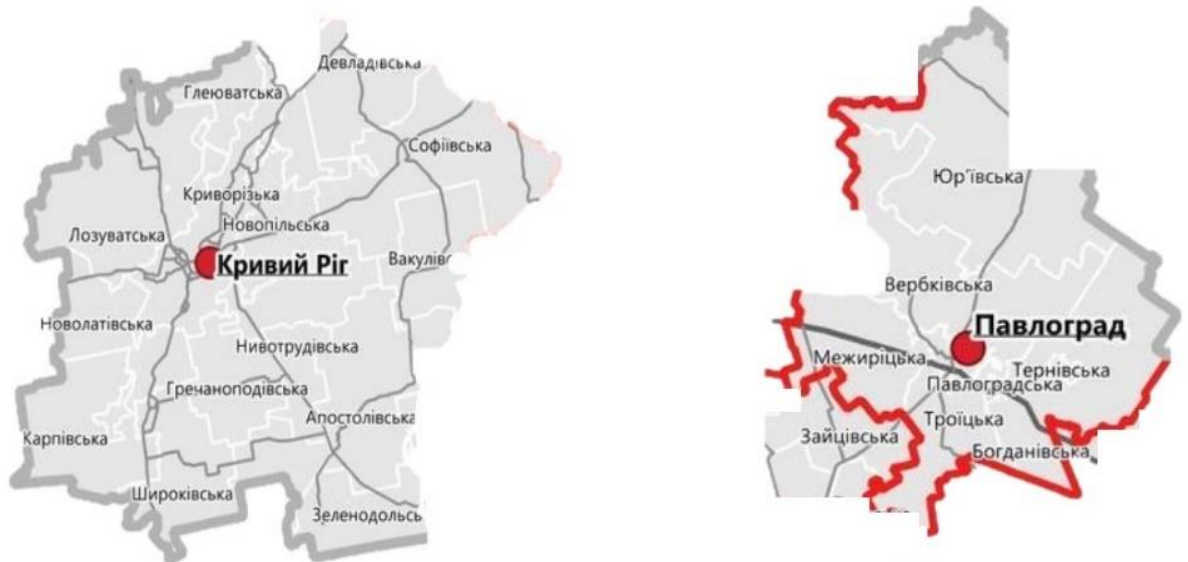
Район	Інтегральні показники				Порівняльний індекс туристського потенціалу району
	Ресурсний	Екологічний	Споживчий	Інфраструктурний	
Дніпровський	1,16	0,078	0,27	0,019	0,20
Кам'янський	0,01	0,050	0,02	0,011	0,06
Криворізький	0,55	0,055	0,08	0,045	0,11
Нікопольський	0,06	0,037	0,02	0,058	0,04
Новомосковський	0,05	0,048	0,03	0,009	0,06
Павлоградський	0,07	0,057	0,09	0,074	0,07
Синельниківський	0,03	0,039	0,03	0,041	0,04
Коефіцієнти інтенсивності впливу факторів	0,100	1,000	0,010	0,001	-

Примітка: жирним шрифтом виділені оптимальні значення показників

Джерело: розраховано автором

Аналіз значень порівняльних індексів туристичного потенціалу, розрахованих для кожного адміністративного району, дозволяє виділити найбільш перспективні для інвестування у розвиток туризму адміністративні райони (значення R знаходяться в межах від 0,06 до 0,20). Однак при проведенні туристського районування регіону необхідно виключити із меж районів із найвищим відповідним потенціалом громади, які не мають природно-заповідних територій. Значення інтегрального показника туристичного потенціалу адміністративних районів, а також схожість туристських ресурсів, подібні екологічні параметри, рівень розвитку туристичної інфраструктури, проєкція ключових територій екомережі регіону на межі громад, характеристики попиту та пропозиції дозволили диференціювати територію Дніпропетровської області із виокремленням туристичних зон:

Криворізька (рис. 3.2); Павлоградська (рис. 3.4); Північна (Кам'янський, Дніпровський, Новомосковський), за виключенням Криничанської, Магдалинівської, Солонянської ОТГ (рис. 3.3).

Рисунки 3.2, 3.3 – Пропоновані межі туристичних зон «Криворізька» та «Павлоградська»

Джерело: розроблено автором

Рисунок 3.4 – Пропоновані межі нової туристичної зони «Північна»

Джерело: розроблено автором

Запропоновані регіональні ціннісні критерії сталого розвитку туризму в проєктованих туристських зонах можуть бути використані як показники моніторингу екологічної, соціальної, культурної та економічної стійкості туристських зон (табл. 3.2). При цьому контролюються як інтегральні показники ресурсного, екологічного, споживчого та інфраструктурного ключових факторів розвитку туризму, так і значення інтегральних показників туристичного потенціалу адміністративних районів.

Таблиця 3.2 – Напрями моніторингу функціонування туристичних зон

Туристські зони	Фактори збалансованого розвитку туризму			
	Ресурсний	Екологічний	Споживчий	Інфраструктурний
Північна	+	++	—	++
Павлоградська	—	—	++	—
Криворізька	—	++	++	—

Умовні позначки:

++ система жорсткого контролю, що проводиться 1 раз на місяць;

+ система помірною контролю, що проводиться 1 раз на півріччя;

— система м'якого контролю, що проводиться щорічно.

Джерело: розроблено автором

Система збалансованих показників сталого розвитку туризму дозволяє

- виділити детермінантні фактори соціально-економічного розвитку туризму та збереження його туристично-ресурсного потенціалу для дотримання їхнього балансу;
- використовувати їх як модель інвентаризації ресурсів туристичної зони;
- параметризувати КФСР для переведення завдань сталого розвитку до розряду робочих показників оцінки та порівняння;
- розрахувати значення показників регіональних ціннісних критеріїв сталого розвитку з кожної групи КФСР кожному за адміністративного району;
- запровадити та розрахувати інтегральний показник (балансовий показник) – порівняльний індекс туристичного потенціалу для відображення синергетичного ефекту взаємодії детермінантних факторів сталого розвитку туризму у регіоні;
- провести конструювання адміністративних районів із подібними показниками КФСР та інтегрального показника – порівняльного індексу туристського потенціалу – для концентрації рекреаційних функцій та врахування екологічної, соціальної, культурної, економічної стійкості функціонування туристських зон, необхідної при розробці режимів експлуатації територій, розрахунку гранично допустимих рівнів об'єднання зусиль адміністрацій районів у розвитку інфраструктури, створення туристичного продукту та його просування (розробка стратегії розвитку для кожної туристської зони);
- вибрати оптимальний варіант рекреаційного впливу, який не порушує природний тренд розвитку ТРС туристичних зон;
- використовувати РЦК як показники моніторингу для інформаційного забезпечення контролю та управління детермінантними факторами сталого розвитку туризму в конструйованих туристичних зонах у разі, якщо виявлено незбалансований розвиток туризму (руйнування природно-рекреаційного

потенціалу, перевищення гранично допустимого рекреаційного навантаження);

– вести науково обґрунтований менеджмент галузевого та територіального розвитку туризму в зонах (Північна, Криворізька, Павлоградська), що враховує всі аспекти пропускнуго потенціалу як суми максимально допустимих навантажень адміністративних районів.

Використання системи збалансованих показників як основний інструмент екологічного проектування туристичних зон, що збалансовано функціонують, повною мірою відповідає сучасній інформаційно-інвестиційній моделі розвитку туристичної сфери, коли найважливішим фактором стає не природно-ресурсний потенціал, а геоінформаційне та інноваційне інвестиційне забезпечення конкурентоспроможності туристського регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Для доцільного вибору стратегії збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі областей скористаємося методичним підходом комплексного оцінювання потенціалу туристичної галузі регіонів України за допомогою визначення вагомості показників та обґрунтування інтегральної оцінки збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі області країни.

Комплексне оцінювання потенціалу туристичної галузі області країни включає:

1. Формування мети і завдань дослідження.
2. Розробка системи оцінювання потенціалу туристичної галузі (за розвитком потенціалу туристичної галузі).
3. Вибір методів проведення оцінки.
4. Складання автоматизованих програм.
5. Підбір експертів для аналізу системи оцінки потенціалу туристичної галузі (за розвитком потенціалу туристичної галузі).
6. Безпосереднє опитування експертів.
7. Уточнення і обробка результатів системи оцінки потенціалу туристичної галузі.

8. Безпосереднє опитування експертів щодо оцінювання потенціалу туристичної галузі.

9. Обробка результатів і обґрунтування вибору стратегії збалансованого розвитку потенціалу туристичної галузі.

В цьому підході, доцільно використовувати методи ієрархії, парних порівнянь і експертного оцінювання, які дадуть нам можливість встановити пріоритети.

Оцінка потенціалу туристичної галузі має враховувати всі ці аспекти, та вимагає співпраці різних стейкхолдерів, включаючи уряд, місцеві органи влади, громадські організації, підприємства та академічних експертів. Такий аналіз допоможе визначити сильні та слабкі сторони поточної стратегії та розробити плани для подальшого розвитку туризму в Україні.

3.2 Рекомендації щодо збалансованого управління регіональною туристично-рекреаційною системою на засадах сталого розвитку

В даний час зростаюча конкуренція на туристському ринку стимулює пошук інноваційних технологій просування турпродукту території. Як основний інструмент, в даному випадку, може бути формування туристичного бренду території, що сприяє її просуванню на національні та міжнародні ринки та забезпечення стабільного туристичного потоку. Стосовно територій без вираженої туристської привабливості, основним завданням бренду виступає надання можливості туристам вибору індивідуальної траєкторії маршруту у складі об'єднаного туристичного продукту, за допомогою розставлення орієнтирів із виділенням особливостей конкретної території. Наявність цих особливостей, а також можливості туристів наповнювати свій турпродукт різними видами туризму дозволить створити унікальні бренди території, серед основних функцій яких можна виділити:

– ідентифікація території для споживача серед аналогічних туристичних територій;

– диференціація, а саме донесення до споживача суттєвих відмінностей чи унікальності конкретної території.

Таким чином, брендинг територій без вираженої туристської привабливості – це формування концепції бренду об'єднаного туристського продукту, заснований на тісній комунікації з споживачами. За допомогою доведення до туристів інформації про унікальну ідентичність даної території та її відмінності від інших місць туристичного тяжіння, туристський бренд дозволяє споживачеві вибрати найбільш привабливі для себе види та напрямки подорожей.

Введення об'єднаного туристичного продукту у сферу туризму територій без вираженої туристської привабливості приносить низку вигод різним групам учасників цього процесу:

- туристична територія отримує додаткову привабливість для туристів, які прагнуть отримати в максимальній мірі автентичну інформацію та враження від відвідування туристичної дестинації;
- мешканці отримують нові робочі місця за рахунок збільшення туристичного потоку – мультиплікатор зайнятості;
- організації туристичної спрямованості (туроператори, готельний та ресторанний бізнес, сектор розваг) отримують приріст кількості споживачів послуг, що стимулює зростання інвестиційної привабливості туристичної сфери.

Однак, незважаючи на те, що екотуризм, пов'язаний із відвідуванням природних ландшафтів без втручання в навколишнє середовище, отримує все більшу популярність, природоорієнтований туризм, що поєднує у собі кілька видів туризму не отримав широкого поширення. Цей факт дозволяє розглядати брендинг природоорієнтованого туризму як інноваційний інструмент просування територій без вираженої туристської привабливості. Однак застосування цієї концепції до укрупненого туристичного продукту, що поєднує у собі різні види туризму, представляється недостатнім. Як уже зазначалося, брендинг територій без вираженої туристської привабливості є

формування концепції бренду об'єданого туристичного продукту, заснований на тісній комунікації із споживачами.

Залучення та утримання споживачів виступають як одні з основних завдань формування та реалізації брендингової політики. Проте, формування бренду як складової сталого територіального туризму, вимагає розробки та використання інноваційних методів впливу на споживача, які враховують необхідність зворотний зв'язок (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Інноваційні методи впливу на споживача при формуванні збалансованого бренду території

Метод впливу	Суть методу	Особливості
Інтерактивність (краудсорсинг)	Реалізується у тісній взаємодії з споживачами, в ході якої відстежується реакція на бренд та реалізується залучення споживачів до роботи над формованим турпродуктом.	Можливе досягнення ефекту Хоторна, який полягає в тому, що учасники брендингу, включаючи споживачів, діють більше старанно, ніж зазвичай, завдяки усвідомлення того, що вони залучені у процес, що також підвищує кінцеву лояльність споживача до бренду.
Довірчий метод брендингу	Полягає в попередньому отриманні згоди покупця на придбання розроблюваного турпродукту у майбутньому.	Початкове формування позитивної реакції, а також схильності споживача до формованого бренду.
Емпіричні комунікації (винагорода споживача)	Подання споживачеві товарів чи послуг, які концептуально пов'язані з формованим брендом на вигідних умовах.	Початкова зацікавленість у отримання товару, бонусів на вигідних умовах.
Метод, заснований на принципі приналежності	Формування та просування бренду турпродукту виходячи з передумов показати, до якого соціально – психологічного типу відносяться його споживачі.	Для споживачів може стати відправною точкою у виборі продукту інформація, що люди, які купують турпродукт під збалансованим брендом, характеризуються певними особистісними та соціальними якостями.

Джерело: узагальнено автором на основі [42; 49; 51]

Регіональна туристично-рекреаційна система в сучасному світі вимагає збалансованого управління, що базується на принципах сталого розвитку.

Сприяти цьому процесу допомагають рекомендації, які орієнтовані на гармонійне поєднання туризму з екологічною стійкістю, соціальною відповідальністю та культурною інтеграцією.

Екологічна стійкість є першочерговим пріоритетом управління. Рекомендується проводити екологічні оцінки перед будівництвом нових об'єктів та впроваджувати стратегії зменшення екологічного впливу, включаючи використання відновлюваних джерел енергії та систем управління водними ресурсами. Соціальна відповідальність передбачає активне залучення місцевого населення до туристичного бізнесу та створення соціальних ініціатив, спрямованих на підвищення рівня освіти та якості життя. Важливо враховувати думки та потреби громади у процесі ухвалення стратегічних рішень.

Культурна інтеграція та інклюзивний туризм сприяють збереженню культурної спадщини та розвитку доступної інфраструктури для всіх категорій туристів. Залучення туристів у культурний обмін та взаємодію з місцевим населенням сприяє взаєморозумінню та повазі до різноманітності. Залежно від відповідального управління, туризм може стати важливим фактором розвитку регіону. Рекомендації забезпечують комплексний підхід, спрямований на збереження природи, підтримку місцевої економіки та створення сприятливого середовища для культурного обміну. Такий баланс допомагає забезпечити сталість та тривалість туристичного розвитку.

Регіональний туризм, як сегмент економіки, має величезний потенціал для сталого розвитку, проте його успішність обумовлена комплексним управлінням. Ефективне впровадження рекомендацій передбачає також встановлення обмежень на чисельність туристів у екологічно чутливих областях. Це дозволяє уникнути негативного впливу на природні екосистеми та зберегти їхню унікальність.

Співпраця з місцевими громадами має ключове значення. Врахування потреб та думок громадян у процесі ухвалення рішень забезпечує більш ефективне управління та підтримку туристичних ініціатив. Усі ці аспекти,

взяті разом, формують інтегрований підхід до управління регіональною туристично-рекреаційною системою. Здійснення цих рекомендацій допоможе не лише сприяти розвитку туризму, а й забезпечити сталість та збалансованість у взаємодії між природою, суспільством та економікою. Регіон, який вдається в досягненні цього балансу, стає не лише популярним туристичним напрямком, але й прикладом сталого розвитку для інших областей.

Важливим аспектом збалансованого управління є також культурний обмін та взаємодія між туристами та місцевим населенням. Це може бути досягнуто за допомогою різноманітних заходів, таких як майстер-класи, фестивалі, та інші ініціативи, які сприяють взаєморозумінню та збереженню культурної спадщини.

Ще однією важливою рекомендацією є створення умов для розвитку туризму з урахуванням потреб людей з обмеженими можливостями. Це включає в себе не лише створення доступної інфраструктури, але й розробку спеціалізованих турів та програм, що враховують різноманітність можливостей та потреб цільової аудиторії.

Усі ці заходи, які об'єднують принципи екологічної стійкості, соціальної відповідальності, культурної інтеграції та економічного розвитку, стають важливою основою для збалансованого та сталого управління регіональною туристично-рекреаційною системою. Цей підхід сприяє не лише ефективному використанню туристичного потенціалу регіону, але й збереженню його унікальної природи та культурних цінностей.

Посилення екотуризму вимагає комплексних заходів з розвитку інфраструктури. Створення екологічно чистих об'єктів та маршрутів, які дозволяють туристам насолоджуватися природними багатствами, не завдаючи їм шкоди, є однією з ключових рекомендацій. Впровадження зелених технологій та енергоефективних рішень допомагає знизити відбиток екотуризму на навколишнє середовище.

Програми освіти мають на меті не лише підвищення екологічної свідомості, але і формування турпотенціалу місцевого населення. Це може включати навчання технологіям екотуризму, розуміння важливості збереження природи та сприяння розвитку місцевої економіки через туризм.

Співпраця з місцевими громадами надає унікальну можливість враховувати специфічні потреби кожного регіону. Розробка і реалізація проектів в партнерстві з громадами забезпечує максимальний розгляд їхніх думок, аспірацій та побажань, що стає вагомим фактором успіху впровадження туристичних ініціатив. Обмеження на чисельність туристів у екологічно чутливих областях – це стратегічний підхід до збереження природних резервів. Це може включати в себе встановлення квот на відвідування та контроль за рухом туристів в таких областях для запобігання екологічним дисбалансам.

Пропагування культурного обміну та взаємодії між туристами та місцевим населенням може виявитися ключовим елементом для збереження історичної та культурної спадщини. Організація тематичних заходів, фестивалів і майстер-класів сприяє активній участі туристів та формує позитивний образ регіону.

Залучення інвестицій для розвитку туризму стає рушійною силою для впровадження нових проектів та покращення інфраструктури. Залучення як національних, так і іноземних інвесторів дозволяє швидше досягти економічного зростання та створення нових робочих місць у сфері туризму.

Урахування потреб людей з обмеженими можливостями – це ще один етап розвитку туризму, що відзначається важливістю включення всіх верств населення у туристичний процес. Розробка інфраструктури, адаптованої до потреб людей з різними фізичними можливостями, та надання послуг, спрямованих на створення комфортних умов для всіх категорій туристів, забезпечує рівні можливості та відкриває нові перспективи для туристичної галузі.

Узагальнюючи, рекомендації щодо збалансованого управління регіональною туристично-рекреаційною системою на засадах сталого розвитку надають комплексний підхід, спрямований на створення стійкого, соціально відповідального та культурно насиченого туристичного середовища. Виконання цих рекомендацій може служити основою для розвитку туризму як динамічного галузі, що приносить користь як місцевим громадам, так і природному середовищу.

Висновки до розділу 3

Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі вимагає комплексного підходу та урахування різноманітних аспектів, включаючи економічні, соціокультурні та екологічні чинники. В роботі були розглянуті деякі стратегії, які можуть сприяти збалансованому розвитку туристичної галузі: диверсифікація туристичної пропозиції, яка спрямована на розширення видів туризму та послуг. Це дозволяє привертати різний тип туристів і розподіляти навантаження протягом року; розвиток інфраструктури, який включає покращення транспортної, готельної та іншої інфраструктури, сприяє зручній подорожі і перебуванню туристів у безпеці; охорона навколишнього середовища передбачає збереження природного середовища та культурної спадщини; маркетинг та просування, полягає у просуванні туристичних напрямів та продуктів, які відповідають потребам різних цільових аудиторій, і просувати унікальні регіональні особливості. Систематичний моніторинг і оцінка впливу туризму на регіон дозволяють вчасно виявляти проблеми та коригувати стратегію розвитку.

Існуючі нині моделі сталого розвитку систем - спрощені та враховують мало факторів. Мета їх створення полягала у розробці концептуальних підходів до сталого розвитку в узагальненому форматі, за допомогою виділення економічної, соціальної та екологічної складових. Розглядаючи сталий розвиток туризму на територіях без вираженої туристської

привабливості, було запропоновано до цих компонентів включити інноваційну складову.

Конкуренція на туристському ринку стимулює пошук інноваційних технологій просування турпродукту території. Як основний інструмент, в даному випадку, може бути формування туристичного бренду території, що сприяє її просування на національні та міжнародні ринки та забезпечення стабільного туристичного потоку. Для цього запропонована схема процесу формування бренду, яка базується на факторах споживчого сприйняття та поведінки туристів, які купують об'єднаний туристський продукт. Дана схема «продукт → споживач», враховує потреби туристів, а також тенденції у їх купівельній поведінці, що дозволить оперативно реагувати та вносити зміни до змісту природоорієнтованого туризму.

Брендинг територій без вираженої туристської привабливості – це формування концепції бренду об'єднаного туристичного продукту, заснованого на тісній комунікації із споживачами. За допомогою доведення до туристів інформації про унікальну ідентичність даної території та її відмінність від інших місць туристичного тяжіння, туристичний бренд дозволяє споживачеві вибрати найбільш привабливі для себе види та напрямки подорожей.

Вплив брендингу на привабливість території було оцінено за допомогою аналізу матриці коефіцієнтів матеріальних витрат і відносних показників доходів. Узагальнення та інтерпретація отриманих результатів було здійснено за допомогою побудови матриці рівня туристської привабливості території, яка показує наявність тісного взаємозв'язку між брендингом збалансованого туризму, як інноваційної складової його сталого розвитку та рівнем туристської привабливості території. Це означає, що зростання потоку доходу галузей економіки України, буде формувати ресурсну базу для подальшого збалансованого розвитку регіонального туристичного комплексу за допомогою залучення нових груп організацій, що взаємодіють з ними допоміжних організацій, постачальників матеріальних ресурсів, послуг та ін.

ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі вирішено комплексне наукове завдання, яке полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні основ збалансованого розвитку туристичного комплексу регіону на прикладі Дніпропетровської області. На основі досліджень, виконаних у кваліфікаційній роботі і спрямованих на виявлення шляхів реалізації туристично-рекреаційного потенціалу Дніпропетровської області, можемо зробити наступні висновки.

1. Визначено, що в Україні існують значні відмінності між галузевим районуванням і схемами планування територій розвитку рекреації і туризму. Принципи, закладені при проведенні галузевого рекреаційно-туристичного районування, не завжди узгоджуються з нормативно-правовими актами, спрямованими на регулювання системи просторового планування.

2. Проведено комплексну діагностику регіонального туристичного комплексу за чотирма параметрами: ресурсний, екологічний, споживчий, інфраструктурний. Діагностика проводилась як для Дніпропетровської області загалом, так і для сімох адміністративних районів.

3. Запропонована система оцінки збалансованого розвитку регіонального туристичного комплексу, яка, крім географічної диференціації території туристського регіону, дозволяє параметризувати весь процес управління розвитком туризму від постановки цілей до розробки стратегії та моніторингу реалізації регіональних стратегічних програм, дає можливість розрахувати інтегральний показник – порівняльний індекс туристичного потенціалу для відображення синергетичного ефекту взаємодії детермінантних факторів збалансованого розвитку туризму у регіоні.

4. Система оцінки збалансованого розвитку регіонального туристичного комплексу враховує ряд комплексних факторів, серед яких: ресурсний (показник насиченості культурно-історичними пам'ятками: кількість туристичних магнітів за класифікацією ДАРТ на території району; показник привабливості природного потенціалу: співвідношення рекреаційних

територій до кількості населення району, показник атрактивності ресурсів: співвідношення курортних та лікувально- оздоровчих територій до кількості населення району); екологічний (показник рівня забрудненості довкілля: кількість підприємств – найбільших забруднювачів довкілля, показник заповідності територій: відсоток територій ПЗФ від загальної площі громади, відсоток територій громад району без ПЗФ, показник озеленення території: відсоток територій без рослинного покриву від загальної площі громади); споживчий (демографічний показник: густина населення, показник валового регіонального продукту: відсоток ВРП в загальному ВВП країни); інфраструктурний (бальна оцінка кількості показників розвитку сфери гостинності, транспорту, підприємств громадського харчування, розважально-видовищної сфери, санаторно-курортного господарства, спортивної інфраструктури).

5. Проведено конструювання адміністративних районів із подібними інтегральними показниками порівняльного індексу туристського потенціалу для концентрації рекреаційних функцій та врахування екологічної, соціальної, культурної, економічної стійкості функціонування туристських зон, необхідної при розробці режимів експлуатації територій, розрахунку гранично допустимих рівнів об'єднання зусиль адміністрацій районів у розвитку інфраструктури, створення туристичного продукту та його просування (розробка стратегії розвитку для кожної туристської зони).

6. Наведено практичні рекомендації щодо здійснення науково обґрунтованого менеджменту галузевого та територіального розвитку туризму в додатково виокремлених зонах (Північна, Криворізька, Павлоградська), що враховує всі аспекти пропускнуго рекреаційного потенціалу адміністративних районів. Визначено, що використання системи збалансованих показників як основного інструменту екологічного проектування туристичних зон, повною мірою відповідає сучасній концепції геоінформаційного та інноваційно-інвестиційного забезпечення конкурентоспроможності туристичних зон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінок Н. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу і туристичної інфраструктури Гайворонської та Завалівської територіальних громад Кіровоградської області. *Економічні горизонти*. 2023. № 2(24). С. 4–20. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(24\).2023.281149](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(24).2023.281149).
2. Безугла Л. С. Популяризація українського екотуризму на міжнародних ринках. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2021. №3(75). С.105-114. URL: <https://doi.org/10.33271/ebdut/75.105>
3. Безугла Л.С., Ільченко Т.В. Аналіз екотуристичної інфраструктури та формування її складових елементів. *Підприємництво та інновації*. 2020. №11. С.203-208. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.30>
4. Белобородова М.В., Іващенко І.М. Шляхи екологізації туристичного транспортного забезпечення. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті: Зб. наук. праць*. 2023. № 2 (83). С. 144-155. URL: <https://doi.org/10.31375/2226-1915-2023-2-144-155>
5. Белобородова М., Юрчишина Л., Карпа Д. Природоорієнтований туризм як складова сталого розвитку туристичної галузі. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-75>
6. Белобородова М.В., Донченко В.В., Волобуєва Д.С. Сільський зелений туризм як напрям розвитку територій: європейський досвід. *Інфраструктура ринку*. 2023. № 73. С. 1210+-127. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/73_2023/24.pdf
7. Белобородова М., Юрчишина Л., Козинець А. Потенціал розвитку екотуризму в регіонах України. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2021. № 3. С. 5–11. URL: <https://doi.org/10.36477/tourismhospsee-3-1>.
8. Бігус М. М., Гальків Л. І., Добушовський П. А. Туристичний бізнес під впливом сучасних змін, зумовлених світовими викликами. *Науковий погляд:*

економіка та управління. 2020. № 3. С. 7–12. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-69-1>

9. Білоус С. В. Перспективи розвитку інноваційних процесів у туристичному бізнесі України в рамках інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. С. 97 - 101.

10. Бондаренко Л.А. Дослідження програм розвитку в регіонах України. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2023. №8. С. 5-10. URL: <https://doi.org/10.32782/tourismhospsee-8-1>

11. Бондаренко Л.А. Міжнародний досвід розвитку туристичних регіонів. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2023. №7. С. 15-20. URL: [https://doi.org/10.32782/2708-4949.1\(7\).2023.3](https://doi.org/10.32782/2708-4949.1(7).2023.3)

12. Бутко М.П., Алешугіна Н.О. Розвиток мережі шляхів автомобільного сполучення та її роль у зміцненні туристичного потенціалу України. *Регіональна економіка*. 2018. №4. С.23-33.

13. Головне управління статистики в Дніпропетровській області. Офіційний сайт. URL: <http://www.dneprstat.gov.ua/>

14. Гапоненко Г.І., Кучечук Л.В. Вплив декомунізації на туристичну привабливість регіонів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 202-207.

15. Державне агентство розвитку туризму України. Офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>

16. Дороніна О. А., Колос Н.А. Шляхи збільшення привабливості України як туристичного напрямку. *Економіка і організація управління*. 2019. № 3 (35) С.140 - 145. URL: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.3>

17. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. Туризм. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

18. Зінов'єв Ф. В., Бартошук О.В. Інноваційний підхід до розвитку туристичної галузі України. *Інноваційна економіка*. 2012. № 4 (30). С. 161 - 164.

19. Карюк В.І. Привабливість туризму як складова конкурентоспроможності України. *Університет економіки та права «КРОК»*. 2019. № 3 (35).

C.46 - 55. URL: <https://doi.org/10.17721/tppe.2019.39.5>

20. Кам'янська міська рада. Департамент екології та природних ресурсів. Офіційний сайт. URL: <http://surl.li/ppnck>

21. Кіш Г. В. Вплив пандемії covid-19 на туристичну сферу. *Економічні студії*. 2021. № 2(32). С. 23–26.

22. Лазарева О. В. Детермінанти збалансованого екотуризму в країнах європейського союзу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 5. С. 17–23. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.5.17>.

23. Лебедев І. В. Рекреація і туризм як фактори розвитку людського потенціалу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2021. № 3-4 (78-79). С. 143–158. URL: [https://doi.org/10.33987/vsed.3-4\(78-79\).2021.143-158](https://doi.org/10.33987/vsed.3-4(78-79).2021.143-158).

24. Михайлюк І. Екологічні аспекти розвитку туризму. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2022. № 4(81). С. 124-131. URL: <https://doi.org/10.31375/2226-1915-2022-4-124-131>.

25. Машіка Г. В. Туристично-господарський потенціал Карпатського регіону як домінуюча складова його ефективного використання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. Серія: «Геологія – Географія – Екологія»*. 2017. Вип. 46. С. 113-121.

26. Мелько Л.Ф. Туризм у контексті сталого розвитку. *Вчені записки Університету «КРОК». ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*. Вип. 48., 2017. С.190-197.

27. Міністерство розвитку громад та територій України. Офіційний сайт. URL: <https://data.gov.ua/user/activity/minregion>

28. Михайліченко Г.І. Методологічні основи оцінювання інноваційного потенціалу туристичного підприємства. *Економічний часопис*. 2013. №1-2. С.80-83.

29. Осітнянко Д.О., Примак Т.Ю. Впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.152>

30. Осієвська Ю. С. Культурна спадщина Кіровоградської області: сучасний стан і проблеми актуалізації. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 242–253.
31. Програма розвитку туризму у Дніпропетровській області на 2014–2022 роки: Рішення сесії обласної ради від 20.06.2014 № 532-26/VI.
32. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26.07.2022 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22#Text>
33. Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: Закон України від 18.11.2003 № 1282-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>
34. Полковниченко С.О., Красій А.В. Привабливість України на європейському ринку туристичних послуг. *Ефективна економіка*. 2020. №1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2020/80.pdf.
35. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>.
36. Рекреація і туризм. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний сайт. URL: <https://wownature.in.ua/pro-nas/nasha-diiialnist/rekreatsiia/>.
37. Сасін М.П., Гринько С.А. Вдосконалення класифікації видів і форм туризму. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/sasin.htm.
38. Софійчук К.К. Підвищення туристичної привабливості України. *Економіка та держава*. 2017. № 10. С. 63-66.
39. Федулова Л.І. Інноваційні контури розвитку туризму: основні світові тенденції розвитку інноваційної діяльності. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 137-14.
40. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. *Економіка України*. 2012. № 6. С. 4–12.

41. Шпак Л. О. Регулювання економічного розвитку туристично-рекреаційних комплексів регіонів України: методологія формування, теорія та практика. Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2014. 324 с.

42. Юхновська Ю. О. Формування стратегії розвитку кластеру туристичної галузі України та Запорізького регіону. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4(2). С. 59-65.

43. Юхновська Ю. О. Комплексний метод оцінки ефективності потенціалу туристичної галузі. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. Чехія, 2019. Vol. 5. Iss. 2. P. 71–78.

44. Bezuhla L. Impact of the macro environment on the ecotourist infrastructure. *Green, Blue & Digital Economy Journal*. 2020. Vol. 1, No. 2. P. 33-38.

45. Bieloborodova M., Bessonova A. Approaches to assessing the environmental responsibility of enterprises in the industrial region. *Ekológia (Bratislava)*. 2023. № 42(3). P. 267-278. URL: <https://doi.org/10.2478/eko-2023-0030>

46. Bieloborodova M. Approaches to assessing the tourist and recreational attractiveness of a territory on the example of the Dnipropetrovsk area. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. 2023. №3(90). С.6-14. URL: [https://doi.org/https://doi.org/10.26906/EiR.2023.3\(90\).3021](https://doi.org/https://doi.org/10.26906/EiR.2023.3(90).3021)

47. Constantin M., Saxon S. and Yu J. Reimagining the \$9 trillion tourism economy-what will it take? *McKinsey Publ.* 2020. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/travel-logistics-and-infrastructure/our-insights/reimagining-the-9-trillion-tourism-economy-what-will-it-take>

48. Ignatieva I., Serbenivska A., Orel A., Bieloborodova M., Bondarenko L. Innovative Approaches in the System of Regional Development Strategizing. *Review of Economics and Finance*. 2022. vol.20.2022. pp. 605-611. URL: <https://refpress.org/ref-vol20-a69/>

49. Kalchenko S., Hutorov A., Bezuhla L., Leushina O., Popova T., Dorokhov O. Managing the socio-economic development of small forms of green tourism. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering*. 2021. 14(63) 1. P. 141-152. doi : <https://doi.org/10.31926/but.fwiafe.2021.14.63.1.13>

50. Kucher A., Honcharova A., Kucher L., Bieloborodova M., Bondarenko L. Impact of War on the Natural Preserve Fund: Challenges for the Development of Ecological Tourism and Environmental Protection. *Journal Of Environmental Management And Tourism*. 2023. №14(5). P.2414-2425. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/8028>

51. Shapoval V., Herasymenko T., Kyryliuk I., Berbets T., Lytvyn O. (2020). Planning of Sustainable Development of Tourism in Ukraine (on the Example of the Dnepropetrovsk Region). The 36th *International Business Information Management Association) Conference Conference*, Granada, Spain, 4–5 November. 2020. DOI: <https://ibima.org/accepted-paper/planning-of-sustainable-development-of-tourism-in-ukraine-on-the-example-of-the-Dnepropetrovsk-Region/>

52. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019>.

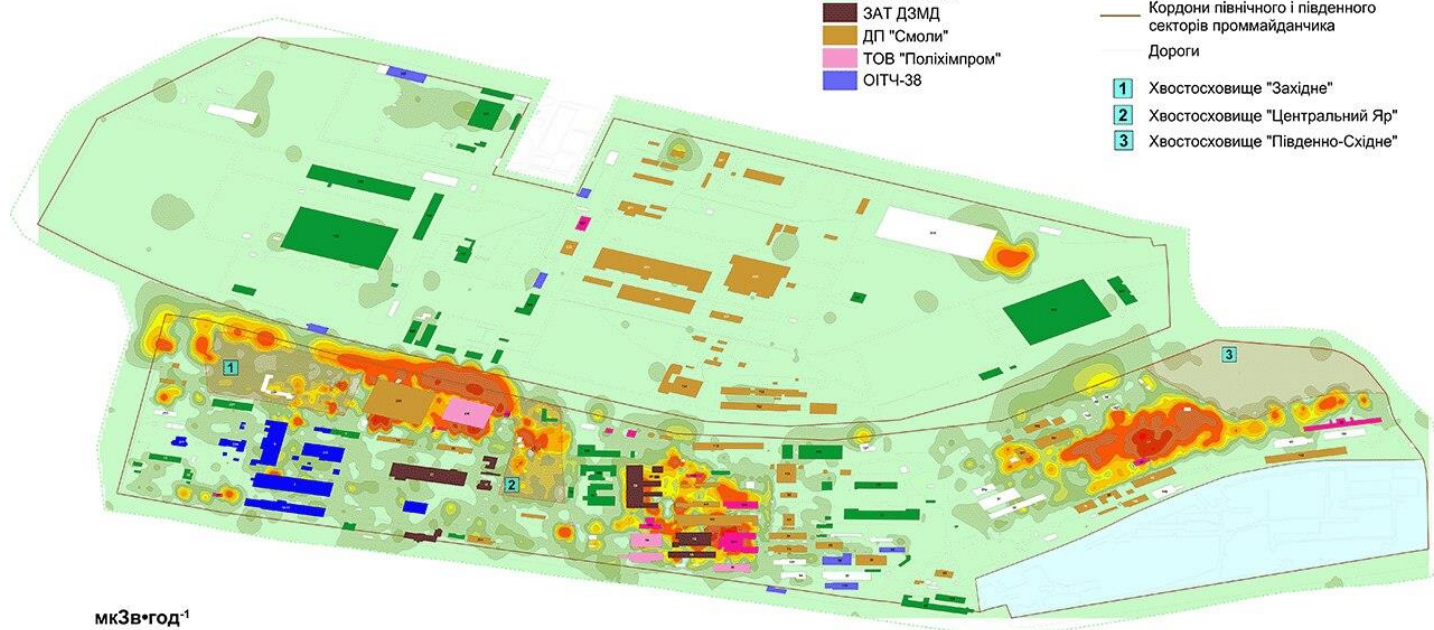
53. UNWTO International Tourism Highlights. 2021. Edition. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>.

Карта санітарно-захисної зони хвостосховищ Кам'янського району
(ДП «Бар'єр»)

Умовні позначки

Official publication

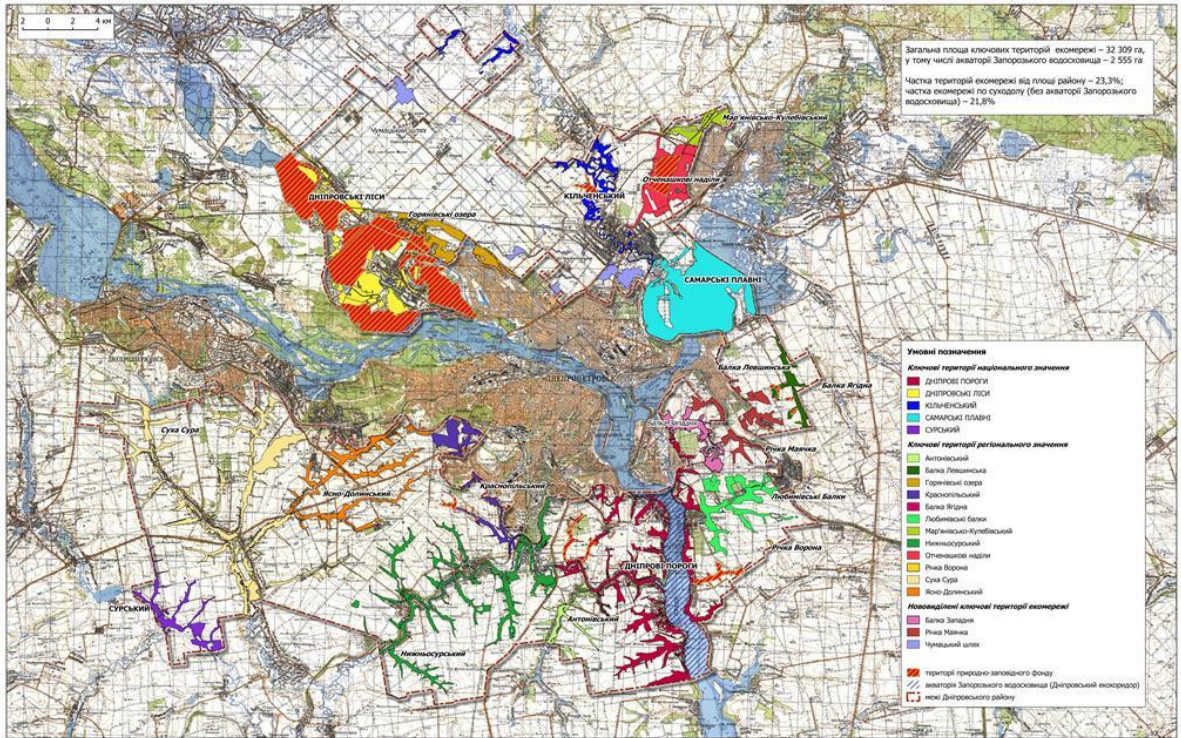
■ ТОВ "Феррекспо"	■ Хвостосховища
■ ДП "Бар'єр"	- - - Кордон санітарно-захисної зони (50 м)
■ ДП "Цирконій"	- - - Кордони північного і південного секторів проммайданчика
■ ЗАТ ДЗМД	— Дороги
■ ДП "Смоли"	1 Хвостосховище "Західне"
■ ТОВ "Поліхімпром"	2 Хвостосховище "Центральний Яр"
■ ОПЧ-38	3 Хвостосховище "Південно-Східне"

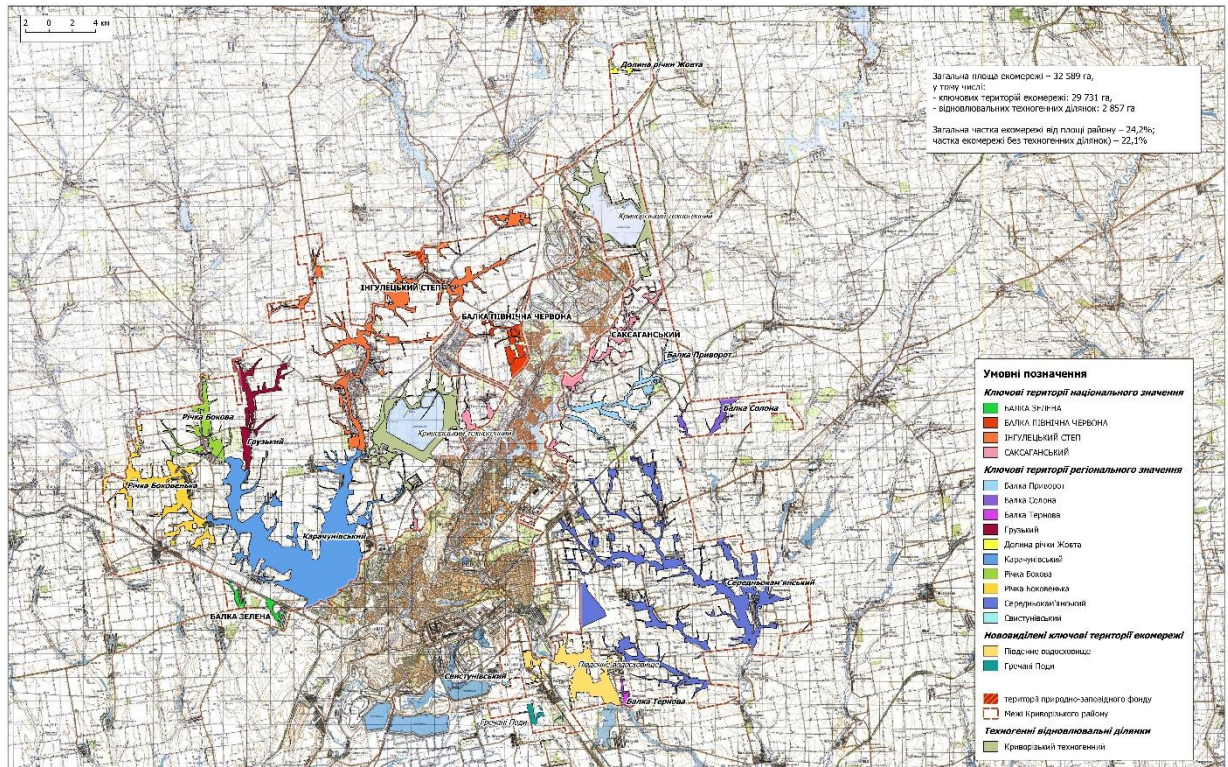
mkZv·год⁻¹

Ключові території регіональної екомережі Дніпропетровської області.
ДНІПРОВСЬКИЙ РАЙОН

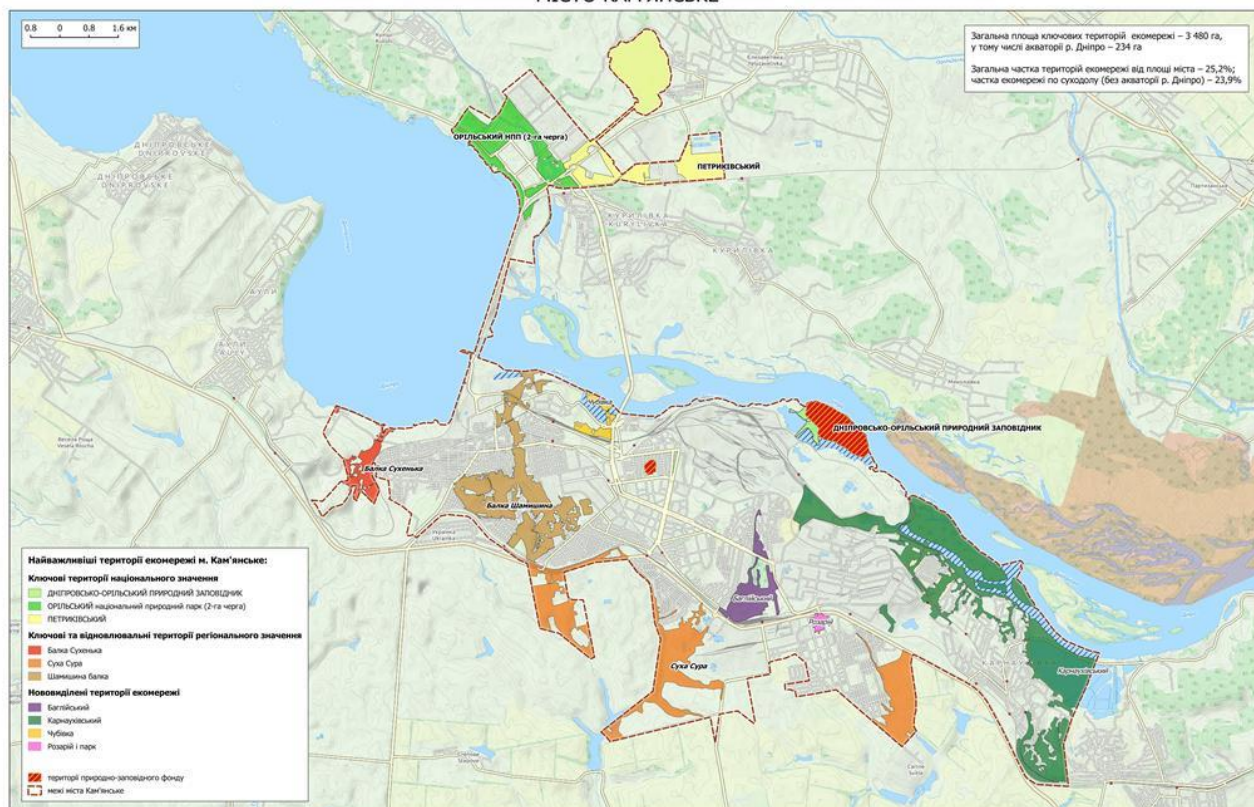

Ключові території регіональної екомережі Дніпропетровської області.
КРИВОРІЗЬКИЙ РАЙОН

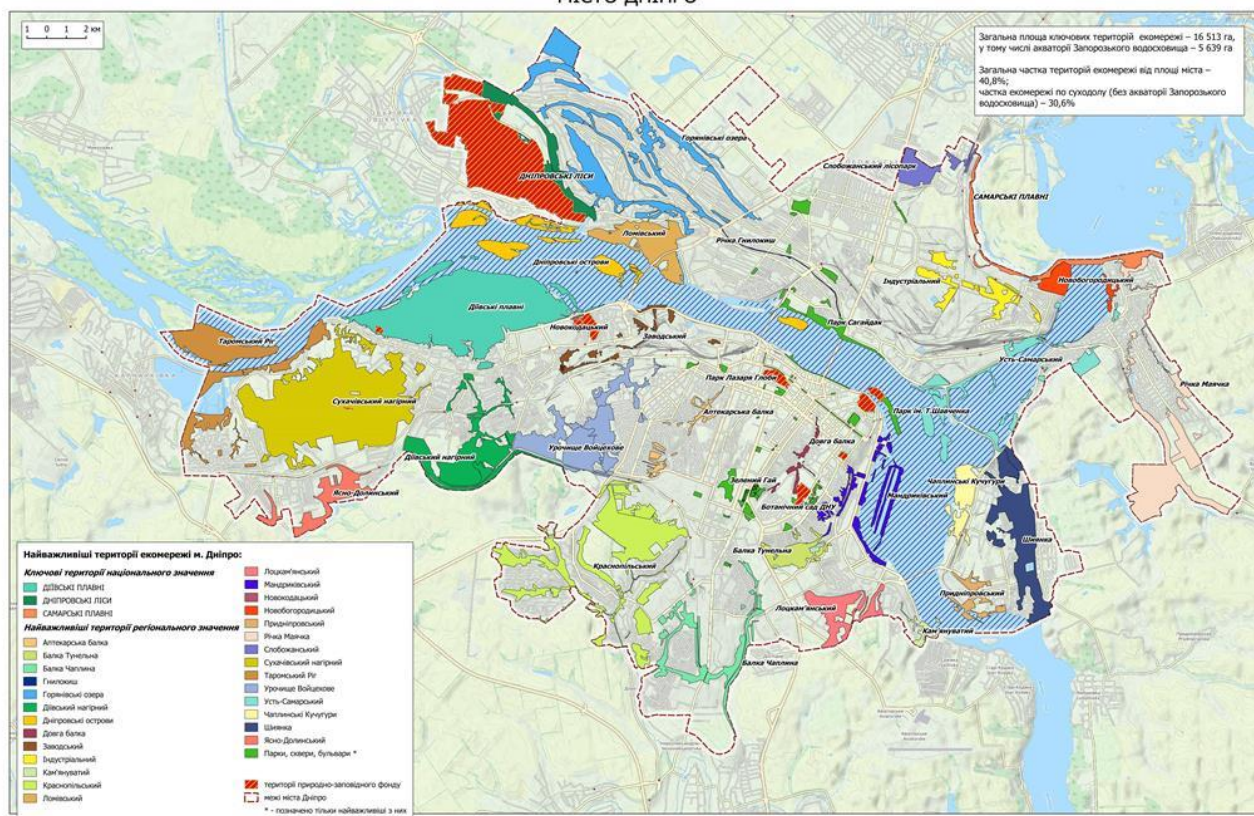

Продовження додатку Б

Ключові території регіональної екомережі Дніпропетровської області.
МІСТО КАМ'ЯНСЬКЕ

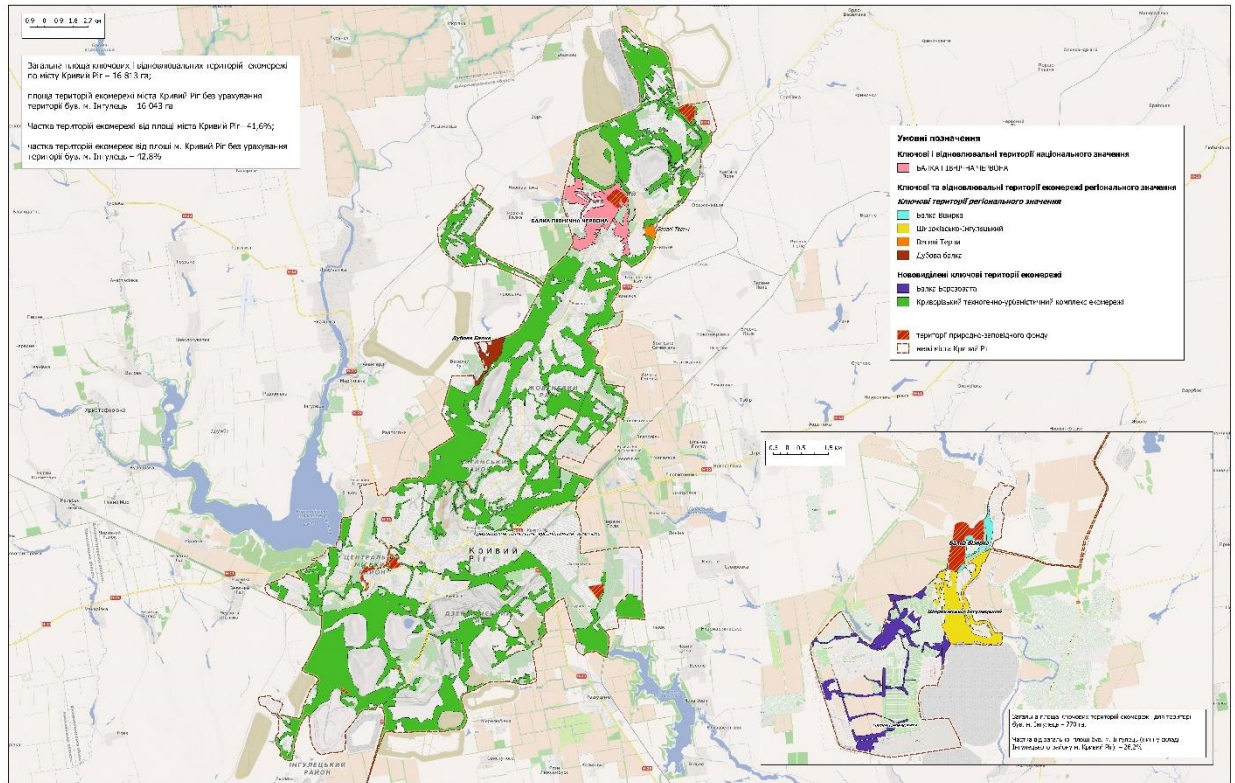

Ключові території регіональної екомережі Дніпропетровської області.
МІСТО ДНІПРО

Продовження додатку Б

Ключові території регіональної екомережі Дніпропетровської області.
Місто КРИВИЙ РІГ

Додаток В

Розрахунок часткових факторних показників збалансованої системи розвитку регіонального туристичного комплексу

Назва району	P1	P2	P3	E1	E2	E3	E4	C1	C2	П
Дніпровський	2	0.90	0.0009	8	0.18	0.38	0.11	0.21	0.82	0.75
Кам'янський	2	0.23	0.0621	9	0.25	0.12	0.06	0.09	0.82	0.75
Криворізький	2	0.51	0.0170	14	0.08	0.31	0.17	0.13	0.82	0.75
Нікопольський	-	0.72	-	3	0.17	0.22	0.06	0.08	0.82	0.75
Новомосковський	-	2.79	0.2170	1	0.52	-	0.25	0.05	0.82	0.75
Павлоградський	-	0.55	0.0292	6	0.51	0.03	0.11	0.07	0.82	0.75
Синельниківський	-	0.38	-	5	0.49	-	0.04	0.03	0.82	0.75
Вагомість фактора	0.25	0.1	0.1	0.1	0.05	0.05	0.1	0.25	-	-

Зонінг м. Кам'янське на основі використання геоінформаційного районування (приклад)

